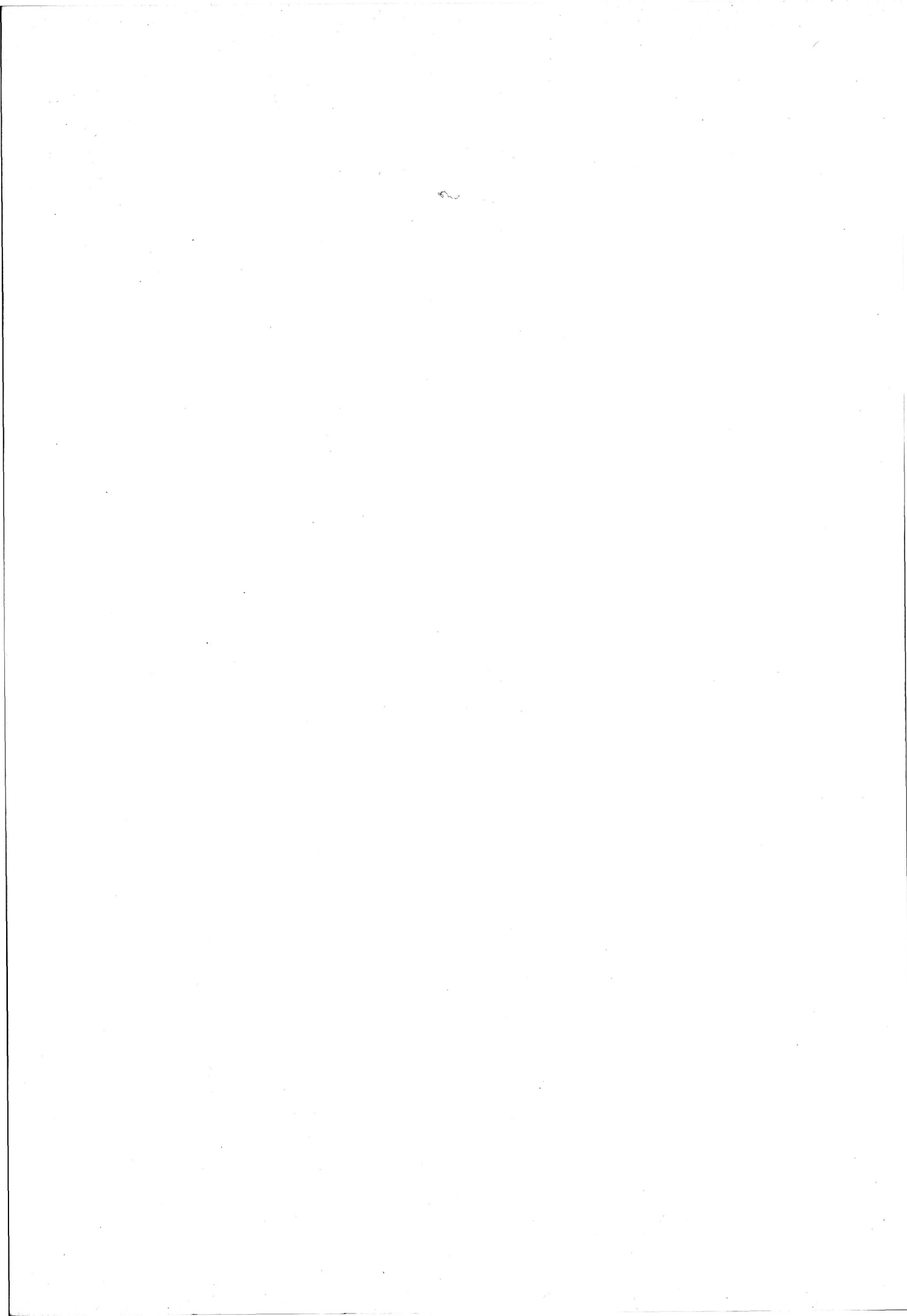

PESTI ÁSATÁSOK
EXCAVATIONS CONDUCTED IN PEST
РАСКОПКИ В ПЕШТЕ

BESZÁMOLÓ A KÖZÉPKORI PEST VÁROS TERÜLETÉN VÉGZETT RÉGÉSZETI KUTATÁSOK EREDMÉNYEIRŐL

A régi Pest történetét tárgyaló monográfia 1873-ban jelent meg, a szerző, Rómer Flóris a történeti források adatai mellett az általa ismert középkori emlékeket is bemutatta mérnök barátja, Bergh Károly rajzaival. Nem kerülték el figyelmét sem a közműárkokban előkerülő régészeti leletek, sem az öreg házak bontásával felszínre kerülő középkori falrészletek. Különös figyelmet szentelve a rendkívül kevés középkori emlék bemutatására, a XVIII. sz.-i levéltári iratok adataira támaszkodva összeállította a későközépkori és törökkori város topográfiáját.¹ Pontosan 60 év telt el, amíg megkezdődtek az első tervszerű régészeti kutatások Pesten, a Március 15 téren, - volt Eskü tér - amelyekkel véglegesen tisztázták a középkori város kialakulásában és fejlődésében meghatározó szerepet játszó római tábor helyét.² Az ekkor felszínre került középkori emlékek a város központi része építéstörténeti kutatásainak kezdetét jelentették, de mivel a tér nagyobbik felében a XVIII. sz. első felétől igen nagyszabású építkezések voltak, jószerével ma is csak a középkori beépítettséggel kapcsolatos kérdések felvetésénél tartunk.³ A tér másik, D-i felében álló Belvárosi templom, fővárosunk egyik legjelentősebb műemléke. A D-i oldalon végzett ásatás pontosan meghatározta a templom helyét a római tábor DK-i negyedében, bemutatta a tábor D-i falán belül eső terület középkori épületeinek a római táborfalhoz és a Belvárosi templomhoz való viszonyát.⁴ A téren 1970-ben volt az utolsó tervásatás, ennek eredményeiről később beszámolunk.

Sokkal több, látható, eredménnyel zárultak a közismert, későközépkori városfal egyes szakaszainak kutatásai.⁵ A városfal két oldalán sorakozó telkeken egyre nagyobb összefüggő szakaszokat tártak fel s rekonstruálják a falak középkori műformáit.⁶ A kapuk és rondellák alapjait a mai Belváros csomópontjaiban lévő aluljárók építése idején, vagy nagyobb közművesítés során kutathattuk. Az 1968-1975. évek közötti időszakban ilyen földmunkák során találtuk meg az I. sz. városfal részleteit, s azokat az épületrészeket is, amelyeket jelentésünkben bemutatunk.

AZ I. SZ. KÖZÉPKORI VÁROSFAL

Az 1968-ban és 1974-75-ben végzett leletmentések során előkerültek a Jankovich Miklós által 1817-ben leírt városfal részletei.⁷ Ezeket a nagyobb, összefüggő szakaszokat kiegészítettük a már korábban megfigyelt falcsonkokkal és így nagy vonalakban rekonstruálhattuk a korábbi, I. sz. középkori városfal egész kiterjedését, irányát. Ez a városfal északon a Duna partjáról indult, kiindulási pontja az V. Apáczai Csere János utca 2. sz. telken lehegett. A K-i irányba tartó fal a Martinelli téren a Szervita templom előtt fordult a Városháza utcába, ezen végig haladt a Ferences templom irányába. A Ferenciek terét átszelve a Reáltanoda utca Károlyi utca sarkon DNy-i irányba fordult és a Cukor utcában folytatódott. Az utca közepe táján Ny felé, a Duna irányába kanyarodott. Utolsó, déli szakasza talán a Váci utca 47. sz. telek D-i oldalán végigfutó falrészlet lehet. (76. ábra)

1. Bp. V. Apáczai Csere János u. 2. A jelenlegi lakóház építése alkalmával a volt Színházi Rondella helyén lévő pincék kitisztítása után kiderült, hogy a XX. sz.-ban épített ház alapozásával elbontásra kerültek a korábbi falak. A jelenlegi ház betonpilléreinek elhelye-

zése közben 5 - 5,6 m mélységben a bolygatatlan homokban két egymással párhuzamos kőfal alapozása került elő. A falak iránya ÉNy-i DK-i volt, s mivel a Színházi Rondella falival nem azonosíthatóak, feltehetően korábbi építményekből valók. Régészeti leletek nem kerültek elő, a falak korára más közvetett adatok alapján következtethetünk. Ezek közül döntőek a falak mélységadatai, amelyek megegyeznek a Duna parti sávban feltárt más középkori falakéval.⁸

2. Bp. V. Martinelli tér 7. előtti uttest. 1968-ban 1,6 m széles, 2,7 m mély gázcsőárókban ÉNy-i DK-i irányban haladó falrészlet került elő. A szabálytalan alakú, puha, sárgás, kőből épített fal síkját csak a metszetben láttuk, de megállapíthattuk, hogy nem volt szabályos kváderborítás.⁹ A jelenlegi uttest alatt 0,8 m-re kezdődött a fal lebontott teteje, egyenletes falsikkal haladt a metszetben, az árokban nem találtuk meg az alját. Az uttesttől 1,8 m-re kezdődött az egész Belváros területén jellemző sárga, bolygatatlannak látszó homok. A falhoz futó rétegsor értékelése meglehetősen bizonytalan, mert régészeti leleteket nem találtunk. A metszetrajzon jelzett 4. réteget a Szervita templom és rendház környékének ujkori építéstörténetét ismerve XVII. sz. véginek határoztuk meg, amely tulajdonképpen a későközépkori szinttel is azonos. Ezenkívül két középkori szintet találtunk a fal mellett, amelyek közül az alsó feltehetően a fal eredeti, belső járósíntje lehetett.¹⁰ (77/a. ábra)

3. Bp. V. Városháza utca 1-11. sz. előtti uttest. Az egész utca hosszában, a páratlan számú házak előtt az uttest ÉK-i harmadában kiásott csatorna és gázcsőárkokban felszínre kerültek az I. sz. városfal összefüggő szakaszai. A 9-11. sz. a Városi Tanács épülete előtti, 1,2 m széles árokban 93 m hosszan jelentkezett a városfal, a fal elbontott teteje 2,6 m mélyen volt. Felette az Invalidusok háza építésével együttjáró nagyméretű, ujkori feltöltéssel. A városfal a belső oldalán huzott árokban enyhén ferde irányban haladt. Az árok ÉK-i sarka metszi a fal síkját, a DK-i sarokban 80 cm-re kiszélesedve került elő. Anyaga és építési technikája a Martinelli téren lévő szakaszával megegyezett. A csatornaárók É-i végén annál a pontnál ahol a fal kifutott az árokból metszetet készítettünk, amelyben a Martinelli téren kapott metszethez hasonló rétegviszonyokat tapasztaltunk. (77/b. ábra) Az ujkori, 2 méteres vezetékekkel bolygatott töltés alatti 45 cm vastag, fekete, koromfoltos kevert földben a kisebb-nagyobb kő és tégladarabok között későközépkori és török kerámiatöredékek is voltak. Az alatta lévő, az elbontott falat borító kevert barna földréteg alsó részében apró kövek, habarcsdarabok között néhány XIII-XIV. sz.-inak tűnő cserép is volt. Az árokszakas D-i végén a Fővárosi Tanács főbejárata előtt is készítettünk metszetet, itt a városfal az uttesttől számított 2,6 m mélységben jelentkezett az árok K-i oldalában. A zsaluzás miatt nem állapíthattuk meg, hogy a falsík ezen a szakaszon az eredeti állapotában maradt-e, az minden kétséget kizáróan kiderült, hogy a városfalat ezen a szakaszán valamilyen formában átalakítva is felhasználták. Az uttesttől mért 3,3 m mélységben a fal elé építve egy 65-70 cm széles, lapos, méretük szerint középkori téglából álló toldást találtunk. Az egyenletesen lerakott téglák felszíne és a téglafal belső, függőleges síkja vakolt volt. 4,3 m mélységben megszűnt a téglafalazás, a fal további legalsó 30 cm-es szakaszát apró kavicsos habarccsal egyenlőtlen alakú, sárgásfehér márgáskőből építették. A 2 és 4,5 m közötti rétegekben későközépkori, kupalaku kályhaszemet, török talpas tál töredékét, állatcsonttöredékeket, szögeket, vasdarabokat, a 4,3 m alatti rétegben többek között XIII. sz.-i fehér kerámiatöredéket és egy hullámvonalas diszítésű cserépdarabot találtunk. Itt a zsaluzás miatt nem sikerült megfigyelnünk a Martinelli téri 3. középkori réteget. (77/c. ábra) A Városháza utca déli felében a csatornaárók nyomvonalában nem találtunk középkori falakat, a városfal az uttest keleti oldalán lévő 1,2 - 2 m mély gázcsőárókban bukkant elő. A 7. sz. előtti árok aljában az árok teljes szélességében - 80 cm - látható volt a városfal, a keleti oldalon magasabban, uttest alatt 0,5-0,6 m mélységben. Az 5. sz. előtt az árok Ny-i oldalában bukkant elő a városfal külső oldala. Az árokszakas É-i végében mélyített aknában a korábban lerakott csövek miatt a falat elbontották, az 1-3. sz. előtt a Városháza utca déli végén az É-D-i irányú árokra DNy-i ferde irányban ráblokkoltak, az így keletkezett aknában egy derékszögű falsarok került elő. A városfalhoz való viszonyát később, 1975-ben tisztázhattuk. Ekkor a városfal belső oldalán újabb csatornaárkot ástak, amelyben a fal belső síkjának 12 m hosszú, sértetlen szakasza lett láthatóvá. A faltető a mai uttest alatt 30 cm-re volt, 235 cm mélységben még nem érték el a fal alját. Tekintve, hogy eddig nem állt módunkban az I. sz. városfal tervszerű kutatása, a különböző árkokból előkerült részletek összeszer-

kesztése után úgy tűnik, hogy a fal szélessége 1,35 m körül lehetett. A Kossuth Lajos utcánál hozzáépített torony falának szélessége 1,35 m volt. A városfal külső oldalára épített torony boltozatindítását mutató téglasort a mai uttesttől mérve 1,85 m mélységben találtuk. A belső tér építészeti törmelékekkel volt tele, feltárására nem került sor. Ezen a szakaszon a külső falfelületek vakolva voltak. Bolygatatlan rétegsort a városfal belső oldalán találtunk, az uttest alapozása alatti első régészeti réteg az a fekete, koromfoltos kevert földből áll, későközépkori kerámiával, amelyet a városfal belső oldalán mindenütt megtaláltunk. Az alatta lévő rétegsor is megegyező volt. A 2. sz. előtt, tehát a Városháza utca uttestének Ny-i harmadában kiásott árkokban és aknáknban semmiféle régészeti jelenséggel nem találkoztunk.

4. Bp. V. Ferenciek tere. A mult század elején az akkori Hatvani, Kigyó utcai csatorna-építkezések alkalmával a Kigyó utca végénél előkerült alapfalak mellett a 2., 3. ásónyomban már tiszta, sárga homok volt, de a "Barátok piaca felé a fekete föld léebb és alább adta magát annyira, hogy az előbbi homokot már 2 ölre lehetett csak elérni".¹¹ Jankovich ezen a téren teljes szélességében látta a 2 ölnél is mélyebb, egykor vízjárta árok nyomát, benne egy öl mélységben tölgy, bükk karók, vesszők maradványaival. Ugy látta, mintha a vesszők egy kelet felé nyiló sövényt formáltak volna. Néhány régészeti lelet is előkerült az üledékből. A 2,5 öl, közel 4,7 m mély árkon belül É-D-i irányban szelte át a városfal a teret.¹²

5. Bp. V. Reáltanoda utca - Károlyi utca sarok - Cukor utca. A mai járdaszinttől 255 cm mélységig kiásott gödörben annak Felszabadulás tér felé eső harmadában szabálytalan alakú kövekből laza szerkezetű habarccsal épített falrészlet került elő. A falszéleket elbontották, a metszetekből kikövetkeztetett irány a Cukor utca - Irányi utca sarok felé mutatott. Az árok bővítésére sem volt lehetőségünk, ezért a falhoz tartozó rétegeket, szintpontokat sem vehettük fel. A fal építőanyagát megvizsgálva megállapítottuk, hogy a kutatott falszakasz a Városháza utcában előkerült városfal újabb szakasza. Ugyanilyen falak kerültek elő a Cukor utca 2. sz. előtti gázcsőárkokban is. A 135 cm széles fal ferdén haladt keresztül a keskeny árkokban, mindössze 7,5 m-es szakaszát vizsgálhattuk, amely DNy-i irányban haladt a Duna felé. Az árok mélysége a mai járdától 1,3 m volt, a faltető az utburkolat alatt 0,4 - 0,5 m. A városfal belső oldalán a mai felszíntől 1,30 m mélységben, lapos, sárgásszürke kövekből kialakított kövezést figyeltünk meg a Reáltanoda utca Károlyi utca - Irányi utca kereszteződése által kialakult térségben az ujkori bolygatások között több foltban. A Cukor utcában közvetlenül a fal mellett is feltártuk s úgy tűnik összefüggő felületet alkotott az Irányi utcában épített középkori ház (77/d. ábra) Az I. sz. városfal ÉK-i sarkában, a Városháza utca 11. sz. előtt, a fal belső oldalán ugyancsak előkerültek a kövezés nyomai. Két helyen több méteres, összefüggő szakaszban feltártuk a keskeny árkokban a későbbi középkori rétegben lévő burkolat köveit.

6. Bp. V. Váci utca 47. A templom déli, Nyáry Pál utcai oldalán a Váci utcai saroktól Ny felé 16 m hosszúságban, a járdától számított 0,6 m mélységben törtköves fal maradványai kerültek felszínre. Ugyanekkor ebben az épülettömbben a Molnár utcai oldalon földmunka során ép. XIII. sz-i edényeket találtak a munkások. Ezek közül egy bécsi perembélyeges, grafitos anyagu, redukált égetésű fazék került a gyűjteményünkbe.¹³ A templom D-i oldalán előkerült falszakaszt az I. sz. városfal D-i vonulatából származónak tartjuk. Természetesen az újabb adatok módosíthatják a városfal D-i szakaszának irányát, de a jelenlegi részletek ismeretében ez a topográfiai elhelyezés látszik valószínűnek. (297-298. képek.)

7. Bp. V. Március 15. tér - Duna utca 2. sz. (Küttel ház) Rómer Flóris felkérésére Bergh Károly felmérte a Küttel-féle régi ház belső, középkori eredetű helyiségeit s ezt a gótikus "kápólnaszerű hajlékot" a középkori Szent Mihály kápolnával azonosnak vélte.¹⁴ Az 1962-es hitelesítő ásatás során korlátozott lehetőség nyílt arra, hogy megvizsgálják, mennyi maradt meg ebből az épületből. A Március 15. tér déli szélén, a Molnár utca Ny-i oldalának meghosszabbított vonalában kerültek elő a falmaradványok, az épület tengelye a Molnár utca - Duna utca saroktól É-ra, a Belvárosi templom felé 17,5 m-nyire helyezkedik el. A két-szintes épületszárny falai a XIX. sz-i belső nivótól számítva 2 m magasságban maradtak meg, a középkori felső szint boltozat indításáig. A két szintet elválasztó födém hiányzik, az alsó helyiség dongaboltozatának csak a nyomai maradtak meg. Az alsó, pincészerű tér

padlója a XIX. sz.-i felső padlószint alatt 2,75 m mélyen volt. A falak vastagsága átlagosan 1 m. A 2,5 x 2,5 m négyzetes belső tér feltárása közben a falak belső oldalát borító több-rétegű meszelés elpusztult, miközben kirajzolódtak a felső tér É-i és D-i falain lévő befallazott fülkék. Az északi falon kibontott kettős vakablak keretét puha mészkőből faragták, belső oldalán falzolták. Az ikerablak magassága 90, szélessége 115 cm volt. A déli oldalon lévő, félkörívvel zárt kis vakablak és a nagyobb, négyszögletes, felső oldalán lefelé rézsűs kiképzésű vakablak ujkorinak bizonyultak. XVIII-XIX. sz. -i a traktus Ny-i bejárata is, és az ÉNy-i sarokban lévő javítás is. A D-i oldal sarkaiban megtalálható a középkori boltozat-indítás a bordák lefaragott nyomaival. Mindkét falon, egymással szemben a traktus ÉK-i és DK-i sarkában kváderkövekből kiképzett ivindítás látható. A belső tér feltöltésében faragott köveket, puhamész-kő bordatöredékeket találtak, némelyikben a körtetagos orrtag felismerhető. A traktus K-i felében az ujkori boltozat alatt előkerültek a kváderes ivindítás lábazati részei, a mögöttük lévő pincelajarat ujkori volt.

A négyzetes térhez K-i oldalon, egy valószínűleg az ujkorban kialakított kisebb, négyzetes tér csatlakozott. A négyzetes tér K-i falából 1,2 m távolságban É-D-i irányu, 90 cm széles fal húzódik, a kettőt barokk-kori falazás köti össze. A középkori épületrészlet D-i oldalán kiásott árokban kiderült, hogy az általunk eddig megismert D-i fal egyúttal a mellette délről elhelyezkedő, másik, szintén középkori helyiség északi oldala is. É-i sarkában megmaradt a boltozat indítása, a bordás boltozat puha mészkő bordáinak lefaragott nyomaival. A téglák is középkori méretűek voltak. A Ny-i homlokzat előtti kutatóárokban 2,5 m mélyen keményre kopott, helyenként köves járószint mutatkozott, 2,6 méterig vegyes, főként XVIII-XIX. sz. -i leletekkel. Ez alatt az árok D-i felében 3,14 méterig XVI. sz. -i leletek voltak, 3,17 méteren ujjabb, apró, szabálytalan kövekből kirakott szint jelentkezett, a felette lévő vegyes feltöltésben XIV-XV. sz. -i leletek voltak. Ez alatt, a kiásás határán lévő rétegben XIII. sz. -i cserepek kerültek elő. Az épület É-i oldalán megkezdett kutatóárokban, annak keleti felében bizonytalan szélű falsarok mutatkozott.¹⁵ (78. ábra, 299-301 képek)

A feltárás eredményeit összegezve meg kell állapítanunk, hogy az előkerült falak egy nagyobb kiterjedésű középkori épületből maradtak fenn, nem pedig egy kisebb temetőkápolnából. Az sem nyert bizonyítást, hogy ezt az épületszárnyat még a középkorban szentélyből és hajóból álló kápolnává alakították volna át, inkább a Belvárosi templom közelében álló, más, jelentős középkori épület részletének tartjuk.

8. Bp. V. Március 15. tér Ny-i oldala. A tér Ny-i felében É-D-i irányu csatornaárokban végeztünk leletmentést. Az árok Erzsébet hidtől D-re eső részében középkori falakat vagy réteget nem találtunk. Az árok Erzsébet hid alatti szakaszában az árok K-i oldalában a római tábor D-i fala külső szélétől induló metszetben több középkori és ujkori falrészlet került elő, közöttük értékes rétegsorral. Római táborfal (I.) és a II. sz. fal közötti részben a római kori rétegeket egy keskeny, a II. sz. faltól induló malteros csik zárja le. Felette 90 cm széles középkori kerámiatöredékeket (XIII-XVII/2) tartalmazó réteg, illetőleg bolygatás van. A II. sz. fal elbontott teteje már az ujkori, épületörmelékes feltöltésbe nyulik.

A II. és III. sz. fal között a II. sz. fal által elvágott malteros csik folytatódik, azonban egy nagy középkori beásás miatt, amely a római leleteket is tartalmazó kevert barna, humuszos réteget is átvágja, 38 cm távolságra a II. sz. faltól, megszűnt. A középkori beásás tetején néhány kődarab, és épületörmelékes köves réteg kapcsolódik a II. sz. falhoz. Az omladék vagy bontás másik oldalán egy sárga agyagréteg húzódik a III. sz. falig.

A III. és V. sz. fal között a római leleteket tartalmazó kevert barna földből álló réteg felett egy helyenként 45 cm vastag erősen átégett réteg húzódik. Szintje D-felé lejt, illetve a IV.-V. sz. fal között a felszínét megbontották. É-i végénél a kevert barna földből álló rétegben néhány szabálytalan alaku kő található, felettük 10-14 cm vastag sárga agyagcsik látható. A vörösrétegű csik felett 20-22 cm vastag égett faszén réteg van. Erre a rétegre építették a III. sz. falat. A rétegsor É-i végét a II. és III. sz. fal közötti középkori beásás vágta el. A fal D-i oldalán vörösrétegű nagy darabokból álló patics réteg van, XIII. századi ausztriai és magyar kerámiatöredékeket tartalmaz.¹⁶ A III. sz. fal alól induló vastag faszén csik D felé elvékonyodik, a IV. sz. falnál az égett padló és a vékony szenes csik között 18-20 cm-es üledékes agyagos tapasztás van.

Az erősen égett rétegek felett 30-35 cm-es agyagos réteg volt, vöröses, égett csomókkal, XIII. századi kerámiatöredékekkel. Felette kevert barna földréteg kevés kerámia töredékekkel. Ebben található egy keskeny, a IV. fal felé tartó habarcs csik, amelyet a IV. falhoz tartozó beásás elvág, ill. megszüntet. E réteg felett már ujkori rétegek következtek.

A III. sz. fal: 70 cm széles kváder fal részlete. Két sor kő, amelyet téglából és szabálytalan alakú kövekből épített fallal építettek át. D-i oldalán kiszélesítették a kváder fal aljáig.

A IV. sz. fal: A megtalált falcsont 3 periódusból való. A legalsó, legszélesebb szakaszt belevágták az átégett padlóba. Az első átépítéssel a fal keskenyebb lett, a második átépítés laza szerkezetű, rossz minőségű falát az ujkorban elbontották. A 2. építés alapozási árknak beásása a fal É-i oldalán látható.

A IV-V. sz. falak között a legnagyobb mértékű az ujkori feltöltés, ill. bolygatás. A kevert barna földből álló római réteg fölött lévő égett csik nekifut az V. sz. falnak. Felette épülettörmelékes középkori réteg van. Ebben a rétegben látható egy alapozási árok részlete, amely az V. sz. fal 3. átépítéséhez kapcsolható. Az V. sz. fal legalsó rétegsora szabályos kváderkövekből áll, amelyre téglával kevert öntött fal került. Ehhez a kvádersorhoz egy kavics csik fut, amelyik a déli táborfalig folyamatosan követhető a réteg alján.

Az V. sz. fal a csatornaárok Ny-i oldalán is megtalálható, enyhe ivben É-Ny-i irányba kanyarodik. A csatornaárok Ny-i oldalában a II. sz. fal kivételével mindegyik fal folytatása előkerült.

Az V. sz. faltól D-re ujkori falak és feltöltött pincék kerültek elő.

Az V. sz. faltól D-re az árok aljában L alakban kváderekből álló római falrészlet került elő. Az L betű hosszabb szárát alkotó falsík D-Ny-i irányban haladt ki az árokból. Az elbontott faltetön 15-20 cm-es üledékes agyagos föld van, amelyből eléggé jellegtelen, de középkorinak látszó kerámiatöredékeket szedtünk ki. E csik felett már az ujkori építkezések és bontások nyomai látszanak.

Az előbbi falszakasztól D-re, a csatornaárok Ny-i oldalában egy padló kialakítása tűnt elő, alatta ujkori téglából álló feltöltés volt.

Az árok Erzsébet hidtől É-ra eső szakasza ferdén szelte át a Március 15 teret és a Petőfi szobor K-i oldalán haladt É felé.

A római tábor D-i falának É-i oldalán 2 falrészlet került elő, valószínű a római tábor épületeinek részletei. (79/a-b. ábra)

Az árok északi részében elbontásra kerültek a piarista ház D-i szárnyának XVIII. sz. közepén épült falai. A piarista ház fala előtt 80 cm-re, É-D-i irányu in situ csontvázat bontottunk ki, amely a Belvárosi templom környékén elterülő ujkori temető egyik sirja volt.

9. Bp. V. Március 15. tér É-i oldala. A római tábor északi falának feltárása. Az 1970-ben a római táborfal kutatása közben néhány jelentős középkori és törökkori régészeti jelenséget figyeltünk meg. A legkorábbi emlékek az I. blokkban feltárt Árpád-kori sírok voltak, a melléklet nélküli, keletelt csontvázak körül vagy a koponya mellett szabálytalan alakú kövekből álló kőpakolás volt.¹⁷ Ebben az árokban középkori építészeti emlék, vagy ezzel kapcsolatos tereprendezés nyomai mind megsemmisültek a múlt században a piarista ház közepső, É-D-i irányu keresztoszárnyának építésével.¹⁸ A II. blokkban kerültek elő a feltárás legértékesebb középkori régészeti leletei. A táborfal külső, É-i oldalán egymás mellett 3, leletekben rendkívül gazdag gödör volt. Az 1. sz. szemétgödör 1,7, 1,8 m átmérőjű, négyzetes alaprajzu volt. Alját a kutatóárok fenekén még nem értük el. A gödör déli oldala a táborfal volt. Alsó részéből kevés XIII. sz. -i kerámiatöredék került felszínre, a 8-10 cm széles koromcsik feletti részből pedig egységes, XIV-XV. sz. -i leletanyag.¹⁹ Figyelemreméltó rétegsor húzódott a gödör Ny-i oldalán, amely feltehetően a római rétegek feletti első középkori nivót jelzi. A metszetrajzon az 5. a. barna, épülettörmelékes földet elválasztó vastag, habarcsos csik a szemétgödör anyagánál korábbi építéstörténeti emlék. A II. sz. gödör szájánál elbontott középkori fal helyét találtuk, a falból származó omladék borította a II. sz. gödröt. Az átlagosan 1,3 m mély, 1,3 m legnagyobb átmérőjű gödör szája az omladék alatt 70 cm átmérőjűre szűkült. A benne lévő XVI. sz. -i török és magyar kerámia-

edények között igen sok teljesen ép maradt, a talpas tálakat egymásba rakva találtuk. A gödör széle nem érte el a táborfalat, a gödröt a római rétegekbe és a bolygatatlan földbe ásták,²⁰ (80. ábra) A III. sz. gödör kevés XVIII. századi szemetet tartalmazott.

A blokk déli oldalán nyitott "D" árokban előkerült római fal körül a vele kapcsolatos rétegek húzódtak a kutatóárok D-i végében. A II. sz. római fal és a táborfal közötti területen törökkori, török leletekben gazdag feltöltés volt. A táborfal leomlott kövei a török réteg alsó részén összefüggő tömböt alkottak. A kiásás határáig egyöntetű volt ez a feltöltés, ezzel szemben az árok keleti oldalán a török feltöltési rétegben jól elkülöníthetően két különböző típusú törmeléket láttunk, az alsó részben téglával, nagyobb kődarabokkal keveredett a föld, a felső rétegből ezek a nagyobb méretű építőanyagok hiányoztak. Ez a feltöltés borította a DNy-i oldalról a római táborfal maradványát is. Megfigyeléseink szerint ezt a feltöltést a törökök kiűzése utáni időszak első tereprendezéséből valónak tartjuk. (81/a-c. ábra) A II-III. blokk határán helyezkedett el a táborfalat keresztező tanufal, mindkét oldalán a rétegsor nagyobb méretű középkori és törökkori tereprendezések nyomait mutatta. A tanufal K-i oldalán azonban a XVII. sz. -végi feltöltés (7. sz. réteg) közvetlenül az 1. sz. szemetgödör melletti keskeny csikban megfigyelt középkori rétegekre futott. (81/d. ábra) A táborfaltól DK-re eső területeken egymás felett több középkori épülettörmelékes réteg volt. Az árok alján mindenütt épülettörmelékes feltöltés volt, a metszetek tanúsága szerint a táborfal határolta. A két középkori épülettörmelékes réteg között a táborfaltól D-re, azzal párhuzamosan az árok falában vastag épülettörmelék nélküli, márgás kevert föld volt, amelyből nem kerültek elő régészeti leletek. A XIV-XV. sz. -i kerámiatöredékekkel datált rétegek felett a legujabbkori építkezések rétegei húzódtak.²¹ (81/e-f. ábra)

Összefoglalva: Az elsősorban kutatott római táborfal építéstörténetének utolsó periódusát jelentik a bemutatott régészeti jelenségek. A kutatás befejezése után kiderült, hogy a római táborfal ezen szakasza a Március 15. tér É-i részének középkori településtörténetében milyen szerepet játszott. Az 1930-as években feltárt falrészlet középkori felhasználásának módja nagy vonalakban ismert, az 1970-ben végzett leletmentés a táborfal középső szakasza táján húzódó középkori telekhatár helyét valószínűsíti. A metszetek tanúsága szerint ettől a vonaltól K-re a táborfal belső oldalán attól 4 méterre a bolygatatlan humuszos talajból egy meredeken induló beásás kezdődött, amelyben XIV-XV. sz. -i leletek voltak az épülettörmelék között, ezt az árokszerű bemélyedést követte a felette lévő törmelék réteg, és a felette lévő újkori feltöltés is. Amennyiben középkori épületek állottak ezen a részen, azok vagy a táborfaltól D-DK-i irányban távolabb lehettek, vagy a táborfalhoz hozzáépítve állottak, ez utóbbi esetben a meredeken süllyedő vonalú feltöltés elbontott pincék feltöltéséből adódik. Ugyanilyen, a táborfalhoz csatlakozó, nagy, épülettörmelékes beásás került elő a feltételezett középkori telekhatár Ny-i oldalán is, azonban az 5,2 m szélességű nagy beásás törökkori leleteket tartalmazó épülettörmelékéből áll. Ezen a részen nagyobb későközépkori épületek állhattak, ezek elbontása után sokkal nagyobb földmunkát igényelt a tereprendezés. A telekhatár K-i oldalán a kutatott részen sehohsem találtunk épületbontásából adódó réteget, a későközépkorban a telek más részein állhattak a nagyobb, jelentősebb épületszárnyak. A táborfal É-i oldalán a rétegek jórészt megsemmisültek a piarista rendház É-i szárnyának építésével. Az 1. és 2. sz. gödrök közötti fal kora bizonytalan, mint ahogy bizonytalan a táborfal külső felének elbontási ideje is. A táborfal közepén húzódott egy másik, K-Ny-i irányú határvonal is. Az bizonyítja, hogy a táborfal mellett a gödröket kivéve nem pusztultak el a római rétegek, ugyanugy kerültek elő, mint a táborfaltól D-re eső részeken, a táborfaltól 4-6 m-re.

10. Bp. V. Március 15. tér. Erzsébet hid pesti hidfője. Az új Erzsébet hid építésével kapcsolatos leletmentések.

A. A régi Erzsébet hid hidfőjének É-i pillérétől É-Ny-i irányban ásták ki a hidépítéshez szükséges kompresszorház 5 x 2,5-3 méteres alapgödörét. Az uttesttől mért 2,1 m mélyen melléklet nélküli újkori sirok jelentkeztek, 2,3 m mélységben a gödör Ny-i falában 37 cm széles, törtkőfalazat mutatkozott. (I. sz. fal.) A gödörben két, párhuzamos É-D-i irányú fal került felszínre, a leletanyag 2,4 m mélység után XVI-XVII. századi volt. Az I. sz. fal keleti oldalán 2,95 m mélyen ez a fal lábazatszerűen kiszélesedett a lábazati kiugrásig a fal síkján vakolatmaradványok voltak. Ebben a rétegben kevert XVI-XVIII. sz. -i leletanyag

volt. A fal alja 3,1 méteresen volt, a kísérőleletanyag egységes, XVI-XVII. sz. -i kerámiatöredékekből állt. A fal alatt 4,2 m mélyen jelentkező újabb fal a római tábor Ny-i zárófalának részlete volt.

B. A hidfő É-i pillére melletti 6 x 6 méteres kutatóaknában 1,7 m mélységig kevert feltöltést ástak ki, amelyben XVI-XVII. sz. -i cserepek voltak, 1,9 m mélységig vöröses agyagréteg következett, amelyben nagyon sok bolygatott sirokból származó emberi csont volt. Alatta 2,85 m mélyen a habarcsos római szint feletti rétegben XVI-XVII. sz. -i kerámiatöredékeket, a réteg alsó felében II. Ferdinánd 1636-os dénárát találták meg a kutatók.

C. A kompresszorház környékén (A lelőhely) a darukikötő árkait ásva 1,6-2,6 m mélységben bolygatott sirrétteg került felszínre XVII-XVIII. sz. -i leletek kíséretében. A sirrétteg alatt bélyeges római téglákat találtak.

D. A hidépítéshez szükséges, süllyesztés alatt álló, déli keszon É-i végében törökkori szemétdödröt találtak. A leletanyag XVI-XVII. sz. -i talpastálakból és kályhaszemtöredékekből állt.²² (76. ábra)

11. Bp. V. Felszabadulás tér és környéke, Bp. V. Reáltanoda utca - Károlyi utca sarok - Cukor u. 2.sz. Az I. sz. városfal részletein kívül a Cukor utca 2-4. sz. házak előtt is előkerült egy szürke, kemény kőből, szürke habarccsal épített falrészlet. Az uttest közepén húzódó 0,8 m falat az uttest mai irányát csak nagyvonalakban követő középkori házsor egyik házából valónak véljük. (III. sz. fal.) (82. ábra)

12. Bp. V. Irányi utca 20. előtt. A mai járdaszinttől 1,6 m mélységig a keskeny gázcső-árokban nagyobb összefüggő falrészlet került elő. A mai épületek homlokzatától 5-4 m-re, az uttest Ny-i harmadában lévő épületmaradvány több periódusból való. A faltető 63 cm mélyen jelentkezett, a fal alját 157 cm mélyen találtuk meg. Építési technikáját illetően un. öntött fal, amelyet szabálytalan alaku, nagyobb kövekből emeltek. A 32 m hosszú falszakasz a Károlyi utcai saroknál elkanyarodott a Felszabadulás tér felé, így kifutott az árok Ny-i falából.²³ Az árok déli szakaszában, a 18-20. sz. telkek határán a fal ferde síkban kifutott az árok Ny-i falából is. A Károlyi utcától 14 m-re, a fal K-i oldalán 60 cm-es, négyzetes támpillér is előkerült. Az árokban a határozott vonalú fal mellett bedobált, szabálytalan alaku kövek is voltak.

A 4.sz. metszet ábrázolja a fal járószintjeit. A mai járdától 63 cm mélységben kövezett felszint tisztítottunk le. A lapos, szabálytalan alaku bazaltból álló kövezés (2. sz.) a faltól enyhén lejtett, 13 cm-el mélyebben futott ki a 90 cm széles árok K-i falából. A kövezéstől felfelé haladó falszakasz vakolt volt. A kövezés alatt a fal kiszélesedett, köves, épülettörmelések réteg volt mellette. 157 cm, járdától mért mélységben szürkés-sárga, élére állított lapokból álló, újabb kövezett szint jelentkezett. (1. sz.) A rendkívül keskeny árokban csak azt állapíthattuk meg, hogy a fal az 1. sz. kövezet alatt még folytatódott. A sárga, élére állított lapokból álló, egy soros kövezés jellemző a vizsgált területen. A burkolat határozott szélét figyeltük meg az Irányi utca 18. sz. előtti árokszakasban. A II. sz. fal mellett az egész árokban megfigyeltük a kövezést, a 2 m széles árokban az Irányi utca 18. sz. ház előtt ferde síkban haladt a kövezés széle az árkon keresztül. (82. ábra)

13. Bp. V. Károlyi u. 9. sz. Curia utca sarok. A közműhálózat egyes elemeinek áthelyezése során a különböző árkokból és aknákból egy középkori alapokon nyugvó, egyelőre még bizonytalan koru épület ÉNy-i traktusának falait tártuk fel. Az épület sarokrészéből a Curia utcában 13,5 m hosszúságú falszakaszt mértünk fel, a Károlyi utcában 8 méteres szakaszt. (IV. sz. fal) A kváderfal alját a mai járdaszinttől 388 cm mélységben találtuk meg. A fal szélességét a Károlyi utcában lévő szakaszon mérhettük meg, itt 80 cm széles volt. A fal alapozása a Belvárosban jellemző sárga homokban volt, illetve a mai modern burkolat alatti feltöltés is ilyen anyagból állt. A falszakasz a Károlyi utcában a mai épület homlokzatától 680 cm-re került elő, a középkori és jelenkori falak között több közben épített épület alapfal csonkjait is megfigyeltük, amelyek egymástól kisebb távolságra, kizárólag a mai járda alatt kerültek elő. Ezek felmérésére és dokumentálására nem volt lehetőségünk.²⁴ (83. ábra)

14. Bp. V. Felszabadulás tér, Ferences templom Ny-i és É-i oldala. 1974-ben a Ferences templom Ny-i oldalán, a főbejárat előtt kiásott postakábelárókban középkori falrészlet került elő. Az árok mélysége a mai járdaszinttől mérve 250 cm volt. A fal síkját az árok mé-

lyítésénél elbontották, de a metszetről az árok Ny-i falában, kiderült, hogy kváderborítású falszakasz volt, a későbbi periódust jelentő falaktól abban is eltért, hogy nem tartalmazott téglát, az alapozás alja magasabban, - 150 cm-en került elő, ami magasabb volt, mint a templom É-i oldalán lévő falaké. A bolygatatlan, agyagos, homokra épített fal az árok Ny-i sarkában az árok falához képest ferde síkban haladt, közvetlenül a sarokban 85 cm szélességet mérhettünk. A fal teteje a mai modern utburkolat alatt - 55-70 cm-en jelentkezett. A falszakasz DK-i oldalán - 180 cm mélységig egy 60 cm széles beásás volt, amelyben szabálytalan alakú kövek és habarcsos föld volt. Ez a beásás átvágott egy 35-40 cm vastag kőporos réteget, amely az árok DK-i végében elvékonyodott. A kőpor teteje a felszíntől 90 cm mélyen volt. A kőfal árokban mért hosszúsága 520 cm volt. Az árok ÉNy-i sarkában fordult É felé. (A 83. ábrán ez az V. sz. fal.)

A Ferences templom É-i oldalán, a hajó K-i harmadában kiásott árokban is falrészletek kerültek elő. Ebben az árokban a ma álló templom alapfalának és a korábban épített falaknak egymáshoz való viszonyát vizsgálhattuk meg. A ma álló templom északi, jobbra téglából álló alapfalát egy korábbi, épület elbontott falaira emelték. A szabálytalan kövekből épített falban néhány téglát is volt. Ehhez a korábbi falhoz derékszögben csatlakozott egy 65-70 cm széles, 4 méter hosszú szabálytalan alakú kövekből épített fal. Ez a fal az árok DNY-i sarkában derékszögben D-i irányban haladt a Károlyi utca felé. 58-62 cm szélességet mértünk, ez azonban nem az ép széleken mért adat. (VI. sz. fal.) A kábelaknát a mai járdaszinttől 2,85 m mélységig ásták ki, ebben a mélységben még nem találtuk meg a falak alját. A felmérés után kiderült, hogy az V. és VI. sz. falak egymással párhuzamos irányban futnak, a külső falszélek közötti távolság 30 m. (83. ábra)

15. Bp. V. Városháza utca, Kossuth Lajos u. 2/b. sarok. Az épület jelenlegi homlokzata előtt egy kváderkövekből épített ház 2,45 m széles, keskeny, téglalap alaprajzu traktusának maradványait tártuk fel. ÉK-i irányban 4,2 m-re nyúlik a Kossuth Lajos utcai járda az uttest alá. A DNY-i zárófal nem került elő. A fal szélessége 45 cm volt. A kiásott aknában a fal alját nem találtuk meg, az ujkori bolygatásban értékelhető régészeti lelet sem akadt. A falak középkori voltát egyrészt a falazás technikai jegyei, öntött fal kváderborítással, másrészt az ujkori házak alaprajzi változásaiba be nem sorolható elrendeződése tanúsították. (83. ábra)

16. Bp. V. Váci utca 11/b - 13. sz. előtti uttest. Az 1810-es években a Váci utcai csatorna építése idején a Régiposta utcánál előkerültek "egy 10 öl széles, általlagu gömbölyüségű és udvart formáló fundamentumok" amelyek a Régiposta utca Dunaparti végén álló Színházi rondellával estek egyirányba.²⁵ 1968-ban a Váci utca teljes hosszában, az uttest mindkét oldalán felujították a gázvezetékeket, s ezekben a keskeny, 1,2 m mély árokban 3 helyen, a Váci utca 11/b. és 13. sz. előtt, és a Váci utca uttestének másik oldalán, a Váci u. 16. előtt átvágták az ebben a mélységben 4,1 m széles falakat. A falak szélét pontosan láthattuk, azonban azt, hogy a falsík ívelt volt-e vagy egyenes, nem állapíthattuk meg. A Váci utca páratlan oldala előtt a falak között É-D-i irányban 17,6 m belső szélességet mértünk, ezt összevetve a Jankovich által mért 10 öl belső átmérővel valószínűnek látszik, hogy kör alaprajzu építmény alapfalait találtuk meg. Az elbontott falak tetejét a mai uttesttől 1,8 - 2 m mélységben találtuk meg, ugyanaz a barna, kevert földréteg borította, amelyet a Városháza utcában az I. sz. városfal felett találtunk, néhány eléggé jellegtelen későközépkori cseréptöredék, állatcsont és vasdarab volt benne. Ezt a réteget egy vastagabb, 40 cm-es ujkorinak látszó planirozás fedte, és a modern uttest alapozása. (92/a. ábra)

17. Bp. V. Bécsi utca Kristóf tér sarok. Az uttest Ny-i felében kiásott gázcsőárkokban középkori falrészletek kerültek elő, a 2 m széles, 2,5 m mély árokban 3, K-Ny-i irányban haladó, fal helyét rögzíthettük. A falakhoz csatlakozó rétegeket az ujkori vezetékekkel elpusztították, hiteles helyekről középkori leletek sem kerültek elő. Az utkeresztvezetés által kialakult kis téren a gázcsőárkok D-i végében feltárással került fel a fal egy középkori ház DK-i sarkának határoztuk meg.²⁶ (92/b. ábra)

18. Bp. V. Vigadó tér. A Duna Intercontinentál szálló építése idején, a volt Carlton szálló alapfalai között az egyik új alapozási gödörben egy Dunára futó, középkori fal 3 méteres részlete került elő. A nagy kváderekből alapozott kőfal szintje alatti rétegben XV-XVI. sz. -i kerámiatöredékek voltak, szintje felett az akkori modern utburkolatig egységes, épülettör-

melékes feltöltés volt. Az előkerült falrészlet az erre a területre helyezhető középkori alapokra épített XVIII. sz. -i hidfő részlete volt.²⁷ (84. ábra)

19. Bp. V. Bárczy István utca - uttest. Az 1,2 m széles, 2 m mély csatornaárokban az uttest alapozása alatt középkori réteg helyezkedett el. Az árok K-i felében többszörösen fel-dult középkori temető sírjait semmisítették meg. A csontvázak mellékletei általában koporsószőgekből és jellegtelen bronz gombokból, sima drótból kialakított kapszokból álltak. Az ittlévő sírokat egy É-D-i irányú fal építésével bolygatták meg először, a metszetben a fal Ny-i oldalán egymás mellett két keletelt csontváz in situ részlete feküdt. A csatorna-árok járda alatti falában nagy kváderekkel épített széles fal, esetleg támpillér, bontakozott ki, amelynek folytatását a Városi Tanács e szárnyán lévő földszinti helyiségében is megtaláltuk. A Bárczy István utcában kiásott barokkcsatornát a jelenlegi csatornaárok régésze-tileg legfontosabb szakaszán a középkori kváderfalhoz építették, s ezáltal a fal külső síkjá-hoz futó szinteket nem találtunk. Az előkerült kváderfal szakaszt és támpillérszerű falrész-letet a középkori Szt. Miklós convent épületeivel hozzuk kapcsolatba, az épületegységen be-lüli alaprajzi helyzetük pontos meghatározásának lehetősége nélkül.²⁸ (85. ábra)

A KÉSŐKÖZÉPKORI, II. SZ. VÁROSFAL

A múlt század közepére olyan mértékben elpusztult a XVIII. században még jól ismert városfal, hogy ma már csak régészeti kutatások segítségével rekonstruálhatjuk a fal építéstörténetét, alaprajzát és műformáit. Sajnos a kutatások nagyrésze a városfal olyan sza-kaszaira korlátozódott, amelyek nem eredményezték azokat az adatokat, amelyek alapján kiderült volna a városfal rondelláinak, kapuinak pontos alaprajza, az egész falrendszer építéstörténete.

Ez a városfal is félkörívben övezte a várost, a falak nagyjából párhuzamosan futnak a korábbival, kapui a korábbiak irányában, a városból kivezető utak mentén helyezkedtek el. Mind a régészeti kutatásokból, mind a XVIII. sz. -i levéltári iratokból a fal végleges lebontása előtti állapotát rekonstruálhattuk, s ebből következtetünk a városfal későközépkori for-máira is.

20. Bp. V. Apáczai-Csere János u. 7. A volt "Angol Királynő" szálloda pincéjében Garády Sándor 1940-ben középkori falakat talált. A korlátozott kutatási nehézségek miatt nem sikerült a középkori, Duna-parti, É-i rondella alapfalaiival egyeztetnie az előkerült részleteket, de minden valószínűség szerint a rondella maradványaira talált.²⁹ Az É-i, Duna-parti rondella és a Váci kapu közötti városfalszakaszból még nem kerültek elő részletek.

21. Bp. V. Váci utca 1-3. előtt, uttest. A váci kapu maradványai. Az 1780-ban lebontott kapu maradványaira először a múlt század 60-as éveiben figyelt fel Rómer Flóris, az akkori házszámozás szerinti Váci utca 21 és a Kis-hid utca 6. számú házak közötti vízvezeték-csővek lerakása alkalmával.³⁰ Pontosan 100 évvel később, 1968-ban, majd 1975-ben került sor ismételen olyan nagyobb mértékű földmunkára, hogy az átlagosan 1 m széles, 1,7 m mély árkokban kisebb régészeti kutatást végezhattunk, de ekkor is csupán az előkerült falrészletek leletmentési dokumentációját készíthettük el.

A középkori kaputorony a Váci utca végén, az 1., 3. sz. házak előtt a járda és az uttest alatt helyezkedett el, a Váci utca Duna felé eső harmadában. Hosszanti tengelye merőleges a városfalra. A kváderkövekkel borított falak a mai utburkolat alatt 90-170 cm mély-ségben jelentkeztek. A keskeny árkok a kaputorony belső terén haladtak keresztül, az I. sz. árok a belső tér K-i harmadában, a II. sz. árok pedig a belső tér Ny-i harmadában húzódott. Mindkét árokban előkerült a kaputorony É-i és D-i falának 1-1 részlete. Így megállapíthat-tuk, hogy a belső tér legnagyobb hosszúsága 780 cm volt. A II. sz. árokból kiderült, hogy a váci kapu alaprajzi elrendeződése a kecskeméti kapuéhoz hasonló volt, ezt nem csak a hosszanti méret közeli hasonlósága bizonyította, hanem a kapu É-i terének kialakítása is. A négyszögletes belső teret itt is téglalap alaku előtér egészítette ki, amelynek egyelőre csak az egyik mérete ismert. A kapu É-i falának szélessége 360 cm volt, amely a 110 cm-re csökkent az előtér lezárásaként. Az É-i fal belső sarkában 118 cm hosszú, 37 cm széles, sima, lekerekített sarku konzol volt, amely 30 cm-nyire benyult a kapu belső terébe. A fal-sarok a konzol alatt mindkét oldalán vakolt volt, a vakolat az elkeskenyített É-i falig bebo-

ritotta a II. sz. árokban előkerült falat. A kaputorony alaprajzának pontos megismeréséhez további kutatások szükségesek. A torony É-i fala külső oldalán a Vörösmarty tér irányában laza szerkezetű, épülettörmelékes, homokos feltöltés volt, egységes törmelék a gödrök aljái. A torony belső terében 15 cm széles habarccsíkot láttunk a II. sz. árokban. A felette lévő épülettörmelékes réteg ugyanolyan volt, mint az árok Vörösmarty tér felé eső szakaszában, azonban a habarccsík alatt apró köves, kevés épülettörmelékot tartalmazó, kötöttebb homokos talaj volt. A kaputorony D-i fala külső oldalán szürke, homokos betöltés volt, az itt előkerült ujkori falszakaszig.

22. Bp. V. Váci utca 2-4 előtt, uttest. Középkori városfal maradványai. 1968-ban a Váci utca párosszámu házai előtti gázcsőárokkaal átvágták a váci kapuhoz csatlakozó városfalat. Az 1 m széles, 1,7 m mély árokban kialakított metszetből igen kevés értékelhető régészeti adatot nyertünk, bár a lebontott fal teteje közvetlenül a mai uttest alapozása alatt van. A városfal É-i, külső oldalán, a kiásás határáig kisletek nélküli, kevert barna föld volt, egységesen a modern uttest alapozásáig. A városfal déli, belső oldalán, a kiásott árok alján a falsík vakolt volt. A mellette lévő rétegekben a homokos feltöltésben és a kevert barna földben régészeti leletek nem voltak. (86/a-b. ábra) (302. kép)

A váci és hatvani kapu közötti városfalszakasz igen nagy mértékben elpusztult. A nagyobb szabású XVIII-XIX. századi építkezések miatt. A városfal É-i szakaszából napjainkban semmit sem láthatunk, csak a Tanács körut és Semmelweis utca közös telekhatárán került elő néhány, erősen megrongálódott falrészlet. A XVIII. sz. -i metszeteken és térképeken erre a szakaszra helyezhető 3 kisebb rondella helyét sem ismerjük. ³¹

23. Bp. V. Bécsi u. 4. A Deák Ferenc utca sarkán lévő üres telken a régi házak lebontása után előkerült a városfal É-i szakaszának egy kis csonkja. Ezt a jellegtelen részletet az új építkezés során elbontották. ³²

24. Bp. V. Bécsi utca Fehérhajó utca kereszteződése. A XVII. sz. végén már álló Fehér Hajó fogadó telkének É-i határán húzódó városfalrészletét a múlt században a fogadó épületével együtt elbontották. ³³

25. Bp. V. Semmelweis u. 13. A telek É-i határán a mai udvarszinttől 3-4 m magasságban maradt meg a városfal. Koronáját és belső falsíkját elbontották. A falon helyenként észrevehető a gyilokjáró szintjének belső sarka, és 1-1 pártafog jelentéktelen magasságu részlete.

26. Bp. V. Tanács körut 8. sz. ház világítóudvaraiban a városfal két, egyenként 2-3 méteres szakasza került feltárássra. A falak úgy tűnik teljes vastagságban megmaradtak a régi gyilokjáró magasságáig. A két, kis falsíkot jelentő városfalmaradványt jelentős mértékben vakolat borította, ami feltehetően régi, középkori. Az egyik helyen, vastag, vakolt fal felett előkerült egy ujkori kőfal részlet is, amelyik minden bizonnyal a városfal külső oldalához épített házból származik.

27. Bp. V. Tanács körut 6. - Semmelweis u. 1-3. sz. házak tűzfalában is előkerült a városfal egy kisebb szakasza. A fal koronája egészen elpusztult, a külső falsík is megrongálódott az ujkori hozzáépítések miatt. ³⁴

28. Bp. V. Kossuth Lajos u. 19. előtt, járda, uttest. HATVANI KAPU maradványai. Az Astoria aluljáró METRO állomás építésével kapcsolatos földmunkák során kiásott munkagödörben előkerült a kapu előtti rondella részlete, a korábban elkészített közmű áthelyezésekkel pedig több helyen átvágták az 1808-ban lebontott kaputorony alapfalait.

A középkori kaputorony a Kossuth Lajos utca végén, nem az utca középtengelyében állt, hanem közvetlenül az Astoria szálló épülete mellett, illetőleg benyult a szálló épülete alá. A szálló bejárata előtt ásott gödörben az uttesttől mért 120 cm mélységben előkerült a kapu bal oldali, félköríves gyámköve, amely kiindulásul szolgált a kapu pontosabb helyének meghatározásához. A hatalmas kváderekből épített rondella alapfala az aluljáró Ny-i zárófala közelében bukkant elő, 20 méteres összefüggő szakaszban. A rondella átmérője a feltárt körív alapján 40 méter lehetett. A fal vastagságát egy helyen lehetett mérni, 6 méter volt. Bejárata nem esett a munkagödörbe, valószínűleg a D-i oldalán lehetett. Régészeti lelet nagyon kevés került elő, a felső rétegsort a sűrű közműhálózat teljesen tönkretette, néhány XIII. sz. -i kerámatöredék került elő az alapfalak melletti tiszta homokrétegből. ³⁴ (76. ábra) (304. kép)

29. Bp. V. Múzeum körút 3-5. Magyar u. 6. (1961) A Magyar u. 6. sz. telek K-i oldalán huzódó városfal belső oldalát tárta fel a műemléki kutatás. A 17,2 m hosszúságú falszakasz 3,85 m átlagos magasságban maradt meg, ez a magasság általában a belső oldalon huzódó gyilokjáró szintjének felel meg. A jelenlegi vakolatréteg leverése után kitűnt, hogy a városfal belső síkját képező, szabályos kőborítást elbontották, így került felszínre a rendszertelenül kibontakozó falmag. A jelenlegi déli tűzfal mellett feltárt 5 m hosszú kutatóárokban a jelenlegi udvarszint alatt 50 cm mélyen a városfal eredeti, középkori síkja jelentkezett, amely az udvaron álló, lefaragott felületből 52 cm szélességben ugrott ki. A kutatóárkot továbbmélyítve későbarokk, koraklasszikus építésmódot mutató pinceboltozatok kerültek elő, ezeknek az építésével az esetleg itt állt középkori házak falait és a járószinteket is elbontották. A kutatóárok déli végében a pinceboltozatot áttörték, s feltárásra került a szépen faragott kövekből álló városfal belső síkja. A pincében a városfal mellett kisebb kutatóárokban az udvartól számított 4,15 m mélységben volt a városfal alapozásának az alja a bolygatatlan talajban.³⁵ (303. kép)

30. Bp. V. Múzeum körút 9-11. V. Magyar u. 10-12-14, Ferenczy István u. 28. A Múzeum körút 9-11. sz. telkek Ny-i határán huzódó középkori városfal szakasz még a XIX. sz. elején is szabadonállt. A 11. sz. telek Ny-i tűzfalában lévő falszakaszt az 1940-es évek elején feltárták és kiegészítették, a fal pártázatával együtt mindkét oldaláról megközelíthetővé vált ismét. A városfal külső oldalán a Múzeum körút 11. sz. udvarán 8,40 m magasságban áll, az 1,35 m magas, 2,55 széles pártafogak közül kettő teljesen ép, a pártafogak közötti távolság 0,67 m. A pártafogokban 65 cm magas, 8-10 cm keskeny, belső oldala felé tölcseéresen bővülő lőrések vannak. A pártázat legfelső kősorának külső széléit rézsüs fedőkövek borítják. A falszakasz belső oldalán, a Magyar utca 12 udvaráról is jól látható. Mivel itt az udvar szintje magasabb, a városfal csak 6,8 m magasságú. Az ujkori építkezésekkel nagyon megcsonkították a fal belső síkját, 80-90 cm vastagságban levésték. A Múzeum körút 9. sz. telken sokkal rosszabb állapotban került elő a csatlakozó falrészlet, a pártázatot egészen lebontották, a faltető magassága az udvarhoz képest csak 4 m volt. A telek É-i végén 60 cm magasságig elpusztult a városfal, középkori falsíkját is lefaragták. A kutatott falszakasz felületének nagyrésztét uj- és legujabbkori téglapótlás, befalazott csővezeték, kémény, stb. borította. A téglaköpeny helyenként 40 cm vastagságú volt. A sértetlen falsík egy részét vakolat borította, összefüggő, nagyobb felületben. Belső oldalon nem találtak vakolatot.³⁶ (305. kép)

31. Bp. V. Ferenczy István u. - Magyar u. kereszteződésében lévő uttest alatt közműfelújítással kapcsolatban egy 1 m széles, 1,2 m mély árokkal átvágták a középkori városfalat. A jelenlegi utkereszteződésben kiásott árkokban az erre a környékre helyezhető kisebb rondellából nem került elő semmi. Megállapítható volt, hogy a rondella a Kecskeméti kapu felé eső szakaszon az utkereszteződéstől távolabb, ÉK-i irányban lehetett.

32. Bp. V. Múzeum körút 21. - Magyar utca 28. A közös telekhatáron huzódó városfal összefüggő szakasza maradt meg. A belső falsíkot a pártafog belső síkjáig lefaragták, jelenleg ujkori vakolat borítja. A pártázatból néhány teljes pártafog megmaradt, amelyekben jól látszanak a lőrések is. A vakolattal borított külső oldalon jól látszanak azok a hengerded bemélyedések a lőrések mindkét oldalán, amelyeket elsőként Bergh Károly figyelt meg. Ezek a bemélyedések a lőrések alján kör alakú bemélyedésben egyesültek.³⁷

33. Bp. V. Múzeum körút 23-25. Magyar u. 32-34. Az e telken álló ház Ny-i, udvari szárnyának lebontásából elsőként előkerült a városfal pártázatának egyik zárt lőrése. Az épület teljes udvari szárnyának lebontása után látható lett a városfal 17,8 m hosszú, ujjabb szakasza. A korábbi falrészletekhez hasonlóan a városfal anyaga itt is kőbányai, promontori mészkő. A falfelületet helyenként 25-30 cm vastagságban ujkori téglaborítás fedi. A városfal külső oldalát borító középkori vakolatot több helyen megtalálták, csak ezeken a szakaszokon maradt sértetlen a középkori falsík. Egyéb helyeken, különösen a pártázatnál, a falat 25-30 cm vastagságban levésték. A feltárt falszakasz átlagos magassága az udvarszinttől 6,4 m, még magában foglalja a pártázat zárt és nyitott lőréseinek alsó egyharmadát. A kutatott falszakaszon 4 teljes szélességű, de magasságában és vastagságában megcsonkított pártafog van, a két szélső ettől sokkal nagyobb mértékben megsérült. A kőfalban 2,5 m magasságban egymástól 35-40 cm távolságban, 16-20 cm mélységű gerendalyuk sor van, a fal mellé épített XVIII. sz.-i házak tetőgerendáiból származnak. A városfal déli

irányu folytatása a Múzeum körút 27. sz. ház világítóudvarában látható, a viszonylag ép pártafogban lőrésel.³⁸

34. Bp. V. Múzeum krt. 27. - Magyar u. 36. V. Múzeum krt. 29. - Magyar u. 38. Az 1780-as évekig szabadonálló falszakaszt és rondellát épületekkel vették körül, de az 1820 táján épített lakóház ismét szabadon hagyta a városfalhoz közvetlenül K-ről csatlakozó tér-séget. A kutatást a városfal fennálló, földfeletti részének feltárásával kezdték meg. A kő-bányai promontori kőből való fal, amint azt a vakolat leverése után megállapították, 4,50 m magasságban maradt meg. Teljesen hiányzik a pártázat, amit valószínűleg a múlt századi vakolat architektúra kialakításakor bontottak el.

A városfal az udvar É-i sarkától 8 m hosszúságban maradt meg, felületét legnagyobb-részen vakolat borította, mint ahogyan ezt a városfal külső falsíkján általában megtalálták. Ezen felül a falsíkon átlagosan 20 cm mély, 30x40 cm-es gerendalyukak kerültek elő, három, egymás alatti sorban. A városfal az udvar DNY-i sarka felé megszakadt, a falsík az ujkori téglafal formájában folytatódott. Az 1960-as állapotot az 1787-es Balla térképpel összeha-sonlítva megállapítható volt, hogy az udvar DNY-i sarkától É felé számítva 3 m-re torony É-i fala indult az egyenes falszakaszból merőlegesen Ny-i irányban.³⁹ A továbbiakban ku-tatóárkot nyitottak, hogy az elbontott torony alapfalait megvizsgálhassák. Az árokban az ud-var betonja alatt 80 cm mélységig leletnélküli, humuszos feltöltés volt, ez alatt előkerült a félköríves torony K-i, még egyenes vonalú zárófalának teteje. A mélyítést a falszakasz D-i oldala mellett folytatták, téglatörmelékű feltöltésben, amelyben kizárólag XIX. sz. -i ke-rámia és fémanyag volt, bizonyítva, hogy a rondella belsejébe már a múlt század elején pincét építettek. A pincét úgy építették a torony falain belül, hogy a félköralakban hajló kö-zépkori falat szögletesre leverték. Az ujkori pince Ny-i zárófalára támaszkodó boltozat ma-radványait a kutatóárok Ny-i végében megtalálták. Az árok K-i végében 1,20 m mélyen a torony már hajló, belső falrészletének töredéke is felszínre került. Az ujkori pince építése-kor meghagyott középkori falrészlet a torony É felé néző lőrésének egyikét megőrizte, bár eléggé megcsontotva. A lőrés K-i oldala maradt meg, és egy hajló, hozzacsatlakozó belső falsík. A déli oldal külső falsíkját, tehát a fal szélességének és a külső falsík vonalának megállapítását a kutatóárok K-i felében végzett feltárások nem határozták meg egyértelmű-en, mert az eddig vizsgált pince mögött még egy, újabb pincét építettek. Ekkor még nagyobb mértékben elbontották a rondella falát, mint az előző pincéknél. A torony északi szakaszá-nak külső, várárokra néző falsíkját azonban sikerült megtalálni. Egyik részlete előkerült a városfal mellett párhuzamosan húzott árokban, ahol a rondella falának 1 ölnyi, 1,9 m, szé-lessége mérhető volt. Nagyobb mélységben ugyanezt az É-i falsíkot az udvar alatt húzódó, ma is használatban lévő pincetérben találták meg. E pincehelyiség D-i falát a torony É-i fala képezi, amely egyhelyütt a pinceszintől számítva 90 cm magasságig 1,2 m széles nyi-lással van áttörve, amelyet a déli oldalról egysoros téglával befalaztak.⁴⁰ Összefoglalva: a XVIII. sz. végéig szabadonállt torony, vagy rondella É-i zárófalának mindkét oldalára 1-1 pincét építettek, ezek az építkezések a rondella falait nagyon megrongálták, de az még megállapítható volt, hogy a középkori rondellának, vagy toronynak kb. a fele esik a mai Múzeum krt. 29. sz. ház udvarába, másik oldala a szomszédos Múzeum krt. 31. sz. telek területén van. Kétségtelenül megállapítható volt, hogy a rondella falsíkja belül köríves volt, a külső falsíkot már nem lehetett ilyen egyértelműen meghatározni. A külső falsík csak az É-i oldalon került elő, eredeti középkori állapotában. A levéltári források a rondellát hol szabályos félköralakúnak, hol a nyolcszög 3 oldalával záródónak tüntetik fel. Sajnos, ebben a tekintetben az ásatás nem nyújtott bővebb felvilágosítást, a rondella külső formájának meghatározásához további adatok szükségesek.⁴¹ (87. ábra) (307-308. kép)

35. Bp. V. Múzeum körút 33. - Magyar u. 42. Az 1772-ig szabadonállt városfalszakasz műemléki helyreállítás előtti kutatása mindössze vakolatleverésből állt. Kitűnt, hogy ezen a helyen a középkori városfal külső falsíkjának egyik, legépebb részlete maradt meg. A fal 19,6 m hosszúságban, átlag 6,665 m magasságig megmaradt, ami azt jelenti, hogy a vá-rosfal pártázata, 5 pártafog, szinte teljes épségben előkerült. Különösen értékes számunk-ra az, hogy a pártázatot lezáró, rézsüs fedőkövek két pártafog tetején sértetlenek, a lőré-sek is végig, csorbitatlanul állnak. A fal, eltekintve a kisebb ujkori téglatoldásoktól, ke-mény törtkőfal, amelyet nagy részben vakolat borít. A falszakasz É-i oldalán 3,5 m magas-ságban egy sorban 6 XVIII. sz. -i gerendalyuk is feltárásra került.⁴² (88. ábra)

36. Bp. V. Magyar u. 48-50. (1970) A telkeken álló házak lebontása után a középkori városfal 28 méteres szakasza vált láthatóvá, azonban csupán egyetlen helyen, a két telek határán 70 cm szélességben maradt meg az ép, középkori belső falsík. A többi részen nagyon lefaragták. A fal magassága a mai udvarszinttől 2,60 - 2,80 m volt, ebben a magasságban a gyilokjáró szintje sem jelentkezik. Ilyen körülmények között a kutatás megkezdésével az volt a cél, hogy megállapíthassuk a városfalhoz épített házak építési idejét, illetve, amennyire lehet, feltárjuk a városfal belső oldalához csatlakozó rétegsort. A városfal közvetlen közelében csak a 48. sz. telken dolgozhattunk. A falhoz merőlegesen csatlakozó klasszicista falazású, világítóablakos pincefal letisztítása után látható lett, miként faragták le a városfalat a különböző pincerendszerek kialakítása során. Az itt huzott kutatóárkokban előkerült adatok tehát nem vittek közelebb a pesti városfal problematikájának megoldásához.

A két telek építéstörténeti adatai azt mutatták, hogy a lebontott házak alaprajzi elrendeződése egységes volt, ezért mindkét telken az udvaron is nyitottunk kutatóárkot. A mai udvarszinttől 3 m mélységben elértük azt a sárga, bolygatatlan homokot, amelybe a városfal is épült. A 48. sz. telken a városfaltól 8 m-re, 2,30 m mélyen egy középkori falrészletet találtunk, amelynek iránya nagyjából párhuzamos volt a városfallal. Ezt a falat is a sárga, bolygatatlan homokba építették. A fal két oldalán belőle származó omladékot találtunk, a közötté lévő, barna földben pedig néhány, Árpád-korinak tűnő, de eléggé jellegtelen kerámiatöredék és egy bécsi bélyeges, XIII-XIV. sz. -i ausztriai fazékperem töredéke jött elő. A réteget lezáró, keskeny, malteros csikban régészeti lelet nem volt, felette egységes, szürkés-barna, kevert földből álló feltöltés volt, alján középkori cserepekkel. Kiemelkedő darab egy XV. sz. -i tulli bélyegzős hombár peremtöredéke. E rétegtől élesen elvált a felette lévő, feketés-barna kevert föld, amelyben a városfalhoz legkorábban épített ház udvarának feltöltését határoztuk meg. Az 50. sz. telek udvarán hasonló rétegvizonyokat találtunk, azzal a különbséggel, hogy a legalsó, sárga bolygatatlan homokban nem találtunk falat. A bolygatatlan homok felső határa a városfaltól 5,6 méterre rézsűsen lejtteni kezdett a városfal irányába. Ebben a mélyedésben a 48. sz. telek udvarán talált, szürkés-barna 2. középkori töltést találtuk meg, néhány jellegtelen középkori cseréptöredékkel. A kutatóárkok egymástól 3 m-re lévő falában egyforma rétegvizonyokat találtunk. Az 50. sz. telek udvarán a középkori feltöltés felett az első ujkori épület szabálytalan, laposabb kövekkel borított udvara következett, amelyre a 48. sz. telken feltárt pince világítóablaka nyílt.

Összegezve: a két telken megállapíthattuk, hogy a középkori városfalon belüli első épület legkésőbb a XVIII. század 2. felében épülhetett a 48. sz. telken, míg a mellette lévő, jelenleg 50. sz. telek, akkor még beépítetlen maradt. Értékes középkori adatokat is nyertünk, felmérhettük, egy a pesti városfal építését megelőző korszakból származó épület É-D-i irányú falrészletét. (76. ábra)

37. Bp. V. Kecskeméti utca 1-3. sz. előtt, uttest. KECSKEMÉTI KAPU maradványai. A Calvin téri aluljáró és METRO állomás építésének földmunkálatai során a munkagödörben előkerültek a kaputorony alapfalai.⁴³ A középkori kaputorony a jelenlegi Kecskeméti utca végén, az uttest Bástya utca felé eső harmadában helyezkedett el, hosszanti, K-Ny-i tengelye merőleges a Tolbuchin körut és Bástya utcai házak közös telekhatárán húzódó városfalra. A kváderkövekkel borított falak a mai utburkolat alatt 90-110 cm mélységben jelentkeztek, ez a magasság jelenleg csak helyenként, a munkagödör falát kitámasztó vasgerendák mögött mérhető, a munkagödörbe eső falakat a leletmentés megkezdése előtt több méter magasságban elbontották. A munkagödörben mért legmagasabb faltető a mai uttesttől 142 cm-re volt, a legnagyobb mértékben elbontott szakaszon 356 cm-re mélyítették. A kaputorony egész belső terének a feltárására nem volt lehetőségünk, csupán néhány kisebb árokban kutathattunk, a műemléki helyreállításhoz szükséges előzetes tervek elkészítésére szolgáló szintadatok megállapítására.

A torony 6,3 méteres, négyzetes alaprajzu belső terét K-i oldalon egy 2x3 méteres előtér egészítette ki. A középkori ut és járószint 164 cm mélységben jelentkezett, 457 cm mélyen találtuk meg a farkasverem alját, amelyet nagy, lapos kövekkel köveztek ki. A torony ÉK-i és DK-i sarkán elhelyezkedő támpillérek belső oldalát is kutathattuk.

A kaputorony belső terének kutatása. Az ÉNy-i sarok két oldalán kiásott gödörben megállapítottuk a Ny-i fal szélességét, amely 190 cm volt. A falsarok Ny-i oldalán kb. 400 cm mélységben kövezett felületet találtunk, fölötte, az uttesttől mérve 230 cm mélyen a kvá-

derfalón boltozatindítást is megfigyeltünk. Pontos mérést nem végezhattunk, mert a gödör beomlott. Kiegészítő adatok szükségesek, hogy ennek az épületrésznek pontos rendeltetését meghatározhassuk. A Ny-i fal a kövezett aljig kváderborítású volt. A torony belső terének É-i oldalán folytattuk a kutatást. A Ny-i sarokban 260 cm mélységig dolgozhattunk, eddig a mélységig a torony É-i fala kváderborítású volt. 164 cm mélységben, a középkori ut és járószinten, a kváderfal 25-30 cm-es kiugrással folytatódott lefelé. A sarokban a felvonóhid falba csatlakozó keresztgerendájának a helye is látható volt. Az ide helyezett gerenda átmérője 25-30 cm lehetett. Az É-i fal középső szakaszán kiásott 470 cm mélységű árokban nem találtuk meg a fal alját. Ezen a falszakaszon beépített palánkok nyomai bukkantak elő, a habarcsba kötött farostmaradványok segítségével méreteik is meghatározhatóak, szélességük 30-34 cm, vastagságuk 8-12 cm volt. A palánknyomok a kutatóárok aljáig követhetők voltak. A K-i sarokban nagyon megrongálódott a fal síkja, de az egész É-i falon nyomokban követhető habarcskifolyást itt is ugyanabban a magasságban találtuk meg, mint a Ny-i falon lévő boltozatindítás alját. A torony K-i fala 275 cm szélességben indult az É-i falból. Külső oldalán kiásott árokban 451 cm mélységben elértük a fal alját, 405 cm mélységben a hozzá csatlakozó támpillér alapozásának az alját. A K-i fal déli irányban 160 cm távolságban elkeskenyedett, 90 cm szélességben folytatódott tovább. Így 200 x 300 cm-es téglalapalaku előtér alakult ki. A DK-i sarokban újabb kutatóárkot ástunk, amelyben 457 cm mélységben elértük a farkasverem kikövezett alját. A külső oldalon a szembenlévő sarokhoz hasonlóan megtaláltuk a támpillér belső oldalát, itt mélyítésre nem nyílt lehetőségünk. Az ÉK-i támpillér egyik oldalán értékelhető régészeti metszetsort kaptunk. A támpillér szintjét 244 cm mélységben a kváderkő borítás kezdete jelentette. Ehhez a szinthez csatlakozott egy 20 - 22 cm vastag, zöld, vízi üledékes homokcsik, amelyet a vizesárok üledékének tekinthetünk. Ez az üledék csak kis szakaszban jelentkezett, enyhén lejtett a Calvin tér felé. Felette kevert, régészeti leletek nélküli homokos feltöltés volt, amelynek a felső határát a támasztóvasaktól nem láttuk. A toronybelső D-i felében nem dolgozhattunk, mert valószínűleg a D-i falhoz csatlakozik az a modern csatorna, amely K-Ny-i irányban áthalad a kaputorony belső terén, a jelenlegi munkagödör támasztóvasai ebbe a csatornába kerültek. Reméljük mögöttük sértetlen falfelületeket találunk, s mind azokat a kapurendszerre vonatkozó adatokat, amelyek bizonytalanok az É-i falon, jobban megfigyelhetjük.

A kaputoronyhoz tartozó rondella szinte teljesen megsemmisült az új és legújabbkori építkezésekkel. Egyetlen jelentősebb csonkját sikerült felmérnünk a kaputoronytól 2 méterre, ÉK-i irányban. A rondella alapozásának alja 4,8 m mélyen volt, az erősen megcsonkított falszakaszt csak 180 cm szélességben mérhettük fel, a falszélek mindkét irányban megsemmisültek, s a rondella falának vastagságára csak más analógiák segítségével következtethetünk.⁴⁴ (89-90. ábra) (309-310. kép)

38. Bp. V. Bástyá u. 17-19-21. - Királyi Pál u. 13/b. Ezen az összevont telektömbön a városfal majdnem 30 m hosszúságban maradt meg, legnagyobb magassága 8 m, a mai udvarszinttől átlag 6,3 m magasságban látható.⁴⁵ A falszakasz feletti 9 pártafog a jellegzetes lőrésekkel majdnem teljes, csak a legfelső fedőkövek hiányoznak. A pártázat belső, középkori falsíkja sértetlen, a városfal lefaragását a gyilokjáró szintjénél kezdték meg, csak egy keskeny, 1,4 m-es szakaszon maradt meg a városfal egész, középkori belső falsíkja. Ezen a szakaszon a külső oldalból is látható egy 5-6 méteres szakasz a Tolbuchin körút 16. sz. lebontás előtti ház szűk, kis udvarán. Itt a fal felületén helyenként téglatoldás látható, de ezzel együtt jómegtartásúnak mondható a falsík szabályos kváderborítása. Az egyetlen teljes pártafogban sértetlen a keskeny lőrés, és középkori helyükön maradtak a pártafog rézsüs fedőkövei. (306. kép)

39. Bp. V. Bástyá u. 9. A Bástyá u. 9. sz. ház lebontása után a telek K-i határán előkerült a városfal 7,30 m hosszú szakasza. A fal belső oldala előtt emelt egysoros újkori téglaréteg elbontása után pontosan előtűnt, milyen mértékben rongálódott meg ez a falszakasz. Az udvar szintjétől mért 5,26 m átlagos magasságú falon viszonylag a pártázat maradt meg a legjobban, ép, belső, középkori falsíkkal. Két nyitott, és két zárt lőrés rekonstruálható. Ez utóbbiak felső részéből 70 cm-nyi hiányzik. A gyilokjáró magassága az udvar szintjétől 3,99 m. Szintje alatt az 1 öl széles falból 1,2 - 1,3 méternyi lefaragtak, tehát a tűzfalban még 60-70 cm vastag falrészlet rejtőzik. A kőfal anyaga a városfal eddig megismert építőanyaga, kőbányai promontori kő. Az ép falsíkok vakolatlanok. (91. ábra)

40. Bp. V. Bástya u. 1-3-5. Az 1970-es évek elején lebontották az itt álló házakat s ezáltal a városfal belső oldalának közel 40 méteres szakasza került feltárásra. Mivel az a falszakasz 3 telek K-i határát jelentette, ezért a belső, középkori falsík egyenlőtlen minőségben maradt meg, attól függően, hogy az egyes telkeken mennyire használták fel az ujkori építkezések során. A városfal külső oldalához csatlakozó Tolbuchin köruti házak tűzfalaiban megmaradt a városfal pártázata, csak a legfelső kősorok hiányoztak, többé-kevésbé a pártafogakban lévő lőrészeket is rekonstruálni lehetett.

A Bástya u. 1. sz. telken a városfalat a pártázatot belső falsíkjaig lefaragták. Az első két pártafogot feltehetően a külső oldalról is lefaragták, mert a bennük lévő lőrészek elkeskenyedő, külső harmada is hiányzik, az így kialakított modern nyílásban a jelenlegi tűzfal strukturája látszik. A lőrészek, felső, középkori keretkövei mind a helyükön maradtak. A 3. pártafogban alig rongálódott meg a lőrés belső falsíkja, a középkori vakolatból összefüggő foltok borítják. A Bástya u. 3. sz. telken megmaradt a városfal belső, középkori falsíkjának több jellegzetes részlete is. A falmagot, szabályos, kváderkövekből álló borítás fedi. A telek D-i végén, 1,20 m szélességben előkerült a gyilokjáró enyhén lejtő, sértetlen járószintje is. Ebben a magasságban a falszakasz többi részén 40-60 cm-nyire a belső falsíkot elbontották. Az ide tartozó 4 pártafog lőrészei a külső oldalukon még rongálódottak, úgy tűnik, nagy mértékben lefaragták itt is a külső falsíkot. Az 5. sz. telken a pártázatot belső falsíkja érintetlen, a városfal belső oldalát 60-80 cm vastagságban a gyilokjáró szintjén lefaragták. A gyilokjáró szintjének belső sarkait meghagyták, bár erről a részről is hiányzik a legfelső kőborítás. A két utolsó pártafogban megmaradt az elkeskenyedő lőrészek eredeti, középkori belső falsíkja. A telek É-i végén, a szomszéd házba átvezető falszakasz ismét jobb állapotban maradt meg, egy kisebb szakaszon épnek látszik a városfal belső sarka és a pártafogban lévő lőrés. A Só utcai háztömb É-i telekhatárán huzódó középkori városfalból a mai járószint felé emelkedő falrészlet nem maradt fenn. Egy szakaszát a múlt században Rómer Flóris felkérésére felmérték, majd röviddel ezután lebontották.⁴⁶

41. Bp. V. Só u. 5. sz. ház lebontása után az épület alapozási munkálatai során előkerült a városfal 24 méteres szakasza. A falat a járószint alatti 40-70 cm-es mélységig lebontották. A megmaradt falrészletben a fal külső sarka sértetlen volt, belső oldalán úgy tűnik lefaragták. Ez a telek teljes mértékben a városfal külső oldalán helyezkedik el, ezért a középkori falat körülvevő, ma már feltöltött árok területén a rendelkezésünkre álló körülmények között középkori régészeti jelenségeket nem figyelhettünk meg. A fal anyaga itt is kőbányai promontori kő, építésmódja is a többi falszakaszéval azonos.

A D-i dunaparti rondellából a jelenkori építkezésekkel kapcsolatos földmunkák során nem kerültek elő részletek, ismeretlen a városfal legdélibb szakaszának pontos iránya és elhelyezkedése is. A metszetek és térképek tanúsága szerint a várost a Duna felől is fal övezte. Az É-i dunaparti rondellából induló fal a Régi posta utca végén egykor állott un. Színházi rondellába futott. A XIX. sz. első felében elbontott rondellából jóformán semmi sem maradt, néhány jelentéktelen falrészlet került elő a nagyszabású építkezések alkalmával. A várost félkörben övező faltól jóval gyengébb építésű volt az É-D-i irányú dunaparti fal, esetleg helyenként csak palánkszerű lehetett.

42. Bp. V. Belgrád rakpart 6. sz. telken álló ház építését megelőzően előkerült a dunai fal részlete. A lebontott ház tűzfalában lévő középkori fal minősége, állaga sokkal rosszabb volt, mint a városfal közismert szakaszain.⁴⁷

Pest középkori topográfiájának vizsgálata során a mai Belváros alaprajza szolgál kiindulással. Az utcahálózat, a városközpontok elhelyezkedése a középkori formájában maradt meg, néhány esetben még a kora-Árpád-kori részletek is felismerhetők. A későközépkori városalaprajz szakaszos fejlődés eredménye, amelynek egymástól jól elkülöníthető periódusai vannak. A legkorábbi, X.-XI. sz. -i településmagok ismeretlenek, a XII. sz. végétől 1241-ig terjedő időszakból vannak a legkorábbi konkrét adataink, amikor már kialakultak a város végleges alaprajzi jellegzetességei, központjai, utcahálózata s felépültek a város világi és egyházi épületgyűjtései. A város későközépkori terjeszkedése, területnövekedése a városalaprajz szerkezetén mit sem változtatott, mivel az új városfalat, a II. sz. -t a korábbival párhuzamosan építették fel.

A honfoglalást követő évtizedekben egészen a X. sz. végéig a Duna bal partján, Pest térségében jelenlegi ismereteink szerint nem számolhatunk olyan település-magokkal, amelyek a későbbi város kialakulásában fontos szerepet játszottak volna. A jelentősebb honfoglaláskori leletek a két, nagy, dunai sziget, a Szentendrei és Csepelsziget D-i, illetve É-i csucsánál lévő átkelőhelyekhez vezető utvonalak mentén kerültek elő, a Duna bal partjának mocsaras, holtágakkal szabdaltságot mutató pesti térségének É-i és D-i határánál.⁴⁸ Ez a magyarázata annak is, hogy a középkori város területén és közvetlen környékén más régészeti korszak leletei is csak kis számban ismertek.⁴⁹ A dunai átkelőhelyekhez vezető patak völgyekben szinte a Dunáig folyamatosan sorakoznak a honfoglalás és kora-Árpád-kori lelőhelyek, a szigetcsucson és az átkelőhelyek másik oldalán is nagyvonalakban követik az őskorban már kialakult, természetes, K-Ny-i irányú utvonalat.⁵⁰ Kétségtelen, ezek az átkelőhelyek voltak fővárosunk középkori településtörténetének legkorábbi periodusában a meghatározó tényezők. Az É-i, Megyeri rév neve fennmaradt Káposztásmegyer, ma már egészen elpusztult középkori falu nevében, a rév két oldalán kialakult településre csekély régészeti bizonyítékaink is vannak.⁵¹ A D-i, a Csepel szigetcsucsi átkelőhely jelentőségét a szigeten előkerült sírok, temetőrészletek tanúsítják. A Duna bal partján itt is meghatározható a kora-Árpád-kori falu, Gubacs helye, mint az É-i révnél Megyer, később Káposztásmegyer.⁵² A korai, dunai ikertelepülésekről, a rév két oldalán kialakult legkorábbi falvakról igen keveset tudunk, talán azért, mert ezek még nem voltak olyan állandó, tartósabb anyagokból emelt épületekből álló szálláshelyek, amelyek a felületes régészeti megfigyelésekből ismertté válhattak volna. Az átkelőhelyek közeléből előkerült sírleletek a közelben élő, letelepedett életmódu lakosságról tanuskodnak. Az ittélők legfontosabb tevékenységei a Dunához kapcsolódtak, a fő foglalkozási ágak a halászat, hajózás és a folyami átkelésekben való részvétel lehettek.

Ma még nem lehet régészeti leletekkel meghatározni azt a folyamatot, amely e legkorábbi révek háttérbeszorulásához vezetett az újabb átkelőhelyek kialakításával és fejlődésével, amelynek eredményeképpen az Árpád-kor első századában kialakulhattak a korai város-magok. Ez a folyamat a X. sz. utolsó harmadában vette kezdetét, amikor az S-végű hajkarikás sírokból álló temetők legkorábbi részletei keletkeztek.⁵³ A népesség számának nagy mértékben való növekedése eredményezte az újabb települések kialakulását, a Duna mentén elsősorban az átkelésre alkalmas helyeken, és az árvízveszélyes, mocsaras partvidék biztonságosabb, magasabb részein. Rövidesen kialakultak az Óbudánál, a Margithidnánál és a Pestnél lévő révek, amelyek már a kora-Árpád-korban is egyre nagyobb haszonnal működtek.⁵⁴

Pest város legkorábbi, okleveles adatai is legnagyobb részben a város kereskedelmi életével kapcsolatosak. A jelentős jövedelmet nyújtó vámok, a rév és a vásár vámja felett az Árpád-korban a király rendelkezett. Ugyancsak a király rendelkezett a dunai hajózás és a dunai halászat kizárólagos jogának biztosítása felett is. Ezeket több más jövedelemmel együtt II. Géza az óbudai káptalannak adományozta 1148-ban.⁵⁵ A XI. sz. -i, vagy a századra utaló történeti adatok másik csoportja a pesti Boldogasszony plébániához kapcsolódik. A mai belvárosi templom őse már 1046-ban királyi kápolna volt, közelében lehetett a királyi udvarhely. Kiváltságos helyzetét az egész középkor folyamán megtartotta.⁵⁶ Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy Pest területén a XI. sz. -ban jelentős település volt. A város e századbéli épületei közül a Boldogasszony plébániatemplom és a körülötte elhelyezkedő római tábor maradványainak a helyét ismerjük. Ezen a környéken volt az a legkorábbi település-mag, amely a későbbi századokban a középkori város központjává alakult. Nem messze, É-i irányban volt a pesti rév is, a budai oldali ikertelepüléssel, ezt Kispestnek, később a XIII. sz. -ban, Kelenföldnek hívták.⁵⁷

A város központjában omladozó római tábornak a történeti kutatás egyértelműen azonosította azzal az Anonymus által említett várral, amelyet Taksony fejedelem az izmaelitáknak, - máshol szaracénok, böszörmények, - adományozott.⁵⁸ Az ajándékozás valószínűleg megtörtént, csak az a kérdés, hogy hol állott és milyen volt ez a vár. A római castrum böszörmények általi használatbavételének régészeti bizonyítékait a területen lefolytatott nagyszabású ásatásokból eddig még nem találtuk meg. Meg kell jegyeznünk, hogy a kora-Árpád-kori épületmaradványok is hiányoznak a területen. Így a konkrét topográfiai adatok hiányában szinte lehetetlen a város korai képét megrajzolni, csupán egyetlen mód kínálkozik a rekonstrukcióra, a város közvetlenül 1241 előtti állapotából való visszakövetkeztetés.

Az elbeszélő történeti források közül Spalatoi Tamás munkájában esik szó először Pest megerősítéséről. A pesti polgárok a közeledő tatárok ellen sáncokat emeltek és árkot ástak a város védelmére.⁵⁹ A korai, I. sz. városfal semmikép sem lehet e munkálatok eredménye. A városfal ekkor már állt, 1241-ben a falak megerősítéséről volt szó. Pestet a tatárok az ostrom 3. napján foglalták el és égették fel, tehát a városfalak nem voltak olyan erősek, mint a tatártámadást kiálló Székesfehérvár, Esztergom, stb. falai.⁶⁰

A pesti városfal a tatárdulás ellenére is jelentős magyarországi várostörténeti emlék. Egy tudatos városszervezési tevékenység eredménye, amely azt a célt szolgálta, hogy a város határainak rendezésével a rohamosan fejlődő város szervezeti felépítését, jogi helyzetét is szabályozzák. Ez az időszak a XII. sz. végén, vagy a századfordulón kezdődött, aminek eredményeképpen a XIII. sz. első harmadában a város fala már készen állott, vagy nagyon közel állt a befejezéshez. Ennek régészeti bizonyítékai a városfalon kívül nemigen vannak, inkább más, történeti forrásokból ismert események bizonyítják. A tatárjárás alatt elvesztett a város korábbi szabadságlevele, ezért a király, IV. Béla 1244-ben újra kiadta azt. A fejlett városi életre mutató privilégiumok közötti szabad biróválasztási jog a városi tanács működését is feltételezi, a testület működéséhez kapcsolható a városi pecsét használat is. A XIII. sz. végén faragott Buda-pesti pecsét a századeleji pesti előkép hátoldalának II. Endre-kori címerét tünteti fel.⁶¹

A fallal övezett terület határainak kijelölését a város belső területeinek rendezése is követte, a kezdeti, természetes utvonalak, amelyek É-D-i és K-Ny-i irányban haladtak a városalaprajz végleges tengelyeivé váltak. Az É-D-i utvonala a Dunával párhuzamosan futott, a Váci utca Ny-i harmadában, a K-Ny-i utvonala pedig a Kossuth Lajos utca D-i harmadában. Az utvonalak metszéspontjának ÉNy-i oldalán helyezkedett el a római tábor, ezért feltételezzük, hogy nem voltak a táborból kivezető, jól megépített utak. A korai városfalon egyetlen helyen, a Városháza utca 1-3. sz. előtti szakaszán figyeltük meg torony részletét, topográfiai helyzetét tekintve, kaputoronynak határoztuk meg. A torony fala ugyanolyan széles volt, mint a városfal, a torony pincéjének dongaboltozat indítása az Árpád-kori járószint meghatározását segítette. A többi kapu helye ismeretlen, bár a Cukor utcában, a városfal DK-i sarkában voltak bizonyos falcsutkák, amelyek talán kaputorony maradványai lehettek. Feltétlenül voltak kapuk a főutvonalak végénél, az É-D-i úton, a Váci utcában, a Régi posta utca közelében, és a D-i oldalon a Váci utca 47. sz. táján. A várost Ny-ról a Duna határolta, eddig semmi adat sincs a fal Duna-parti szakaszára. A városfalat árok övezte, a Ferenciek terén az 1817-es udvarszíntől 7,5 m mélységet is elérte. Az itteni fagerendák és vesszősövények maradványaihoz hasonlókat máshol nem sikerült megfigyelnünk.⁶² A Városháza utca egész hosszában feltárásra került a fal belső oldala, a vizsgált, 6-7 m-es sávban seholsem találtunk koraközépkori hozzáépítést. Későközépkori toldást is csak egyetlen helyen a Városháza utca 9 előtt találtunk.

A fallal körülvett terület határai kijelölésének szempontjait nem ismerjük, valószínűleg az lehetett a cél, hogy a zártabb szerkezetű településmagokat fogják egységbe s ez a középkori város tervszerű kiépítése első lépcsőfokának tekinthető. Ebbe a koncepcióba tartozott a ferences kolostor és templom felépítése a városfalnál a kapu közelében. A pesti K-Ny-i főutvonala menti épületegyüttes alaprajzát nem ismerjük, a mai ferences templom Ny-i és É-i oldalán előkerült alapfalak későbbi középkori periodusból is származhatnak. Ezek az első régészeti adatok a középkori templomból. A Városháza utcában lévő XIII. sz. -i városkapu és a jelenlegi templom közötti terület beépítettségét sem ismerjük, a leletmentések során csak a mai templom Ny-i oldala előtti teret kutathattuk. A régészeti metszetek tanúsága szerint ez a tér az egész középkor folyamán szabadon állt, kövezett burkolata sohasem volt. Így a legkorábbi kolostorépületet a mai templom mindkét oldalára elhelyezhetjük.⁶³

A XIII. sz. első negyedében felépült a város másik koldulórendi kolostora is, a Szent Antalról elnevezett domonkos kolostor és templom. A masszív, erős falakkal körülvett, nagykiterjedésű épületegyüttes nem képzelhető el, a viszonylag kis alaprajzu városban, a város közelében, a város falon kívül kell keresnünk.⁶⁴ Nem lehet egyszerűen csak a véletlennel magyarázni, hogy a mai szerb templom környékén szinte minden nagyobb földmunka során kerülnek elő kisebb régészeti leletek. Az igaz, hogy az eddig legjelentősebbnek látszó

falrészletek tervszerű kutatás nélkül megsemmisültek a múlt században. A telektömb Váci utcai szárnyán az új Városháza építése előtt Rómer Flóris az akkor lebontott serfőző ház falai között azoktól szélesebb, jelentősebb falrészleteket figyelt meg, közöttük csontvázakkal. Próbaásatás hitelesítette a szerb templom szentélyének középkori falrészleteit.⁶⁵

A XIII. sz. első felében épített falrészletek a belvárosi templom környékén a Március 15 téren is előkerültek. A templom román stílusú részletei a jelenlegi falban jól láthatóak, a románkori lábazat szépen faragott köveit több más darabbal együtt a kriptában lévő gótikus pillérekben, alapfalakban vizsgálhatjuk.⁶⁶ A templom építéstörténeti kérdései helyett fontosabbnak tartjuk, hogy az itt kialakult városközpont emlékeit bemutassuk, annál is inkább, mert a római tábor DK-i sarkában elhelyezkedő Árpád-kori román stílusú templom alaprajzát sem ismerjük. A kriptában lévő, körívvel záródó falrészlet nem rendelkezik ép középkori falsíkokkal, a látható felületeken nem lehet megállapítani a középkori szinteket sem. Ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy római kori falrészlet az Árpád-kori templom része volt, azonban egyenlőre hiányoznak azok a régészeti adatok, amelyek a gótikus pillérben látszó lábazati kövek helyének azonosítását lehetővé tennék, bizonyítanák a kriptában lévő falak egy részének Árpád-kori eredetét. Az sem derült eddig ki, hogy milyen mértékben használták fel a római tábor itteni épületét a koraközépkorban, a szintek közül csak a római terasz padlót ismerjük.⁶⁷ Más helyen, közvetlenül a templom szomszédságában, a középkori szentély D-i oldalán, több adatunk van. A római tábor D-i falán lévő, romos, DK-i saroktoronyt a XIII. sz. -ban még jobban lebontották, az így elegyengetett területre építették azt az épületet, amelynek Ny-i falrészlete a küszöb felállítására került. Ez a szint megegyezett a más területeken lévő égési rétegekkel, természetesen figyelembe kell venni a szintviszonyok vizsgálatánál a Duna-parti sáv fokozatos süllyedését a folyó felé. A D-i táborfalon Ny felé haladva, ugyancsak a táborfal középkori bontását figyelhetjük meg, amikor az előbbi XIII. sz. -i épülethez tartozó kerítő falat építették. A táborfal kapcsolódó szakaszai természetesen uton pusztultak el, a patkóalaku toronynál figyelhetők meg ismét középkori rendezés nyomai, a belvárosi templom XV. sz. -i, Mátyás-kori oldalhajója és gótikus előcsarnoka építésével összefüggésben. A D-i táborfal további szakaszait sem használták, mert a tábor, többi, belső épületeivel együtt nagy mértékben elpusztult.⁶⁸

Az Árpád-kori városból a plébániatemplom környékét ismerjük a legjobban. Az kétségtelen, hogy a templom a városközpont része volt, de mivel maga a városközpont képe is csak nagy vonalakban körvonalazható, eléggé bizonytalan a belvárosi templom őskének meghatározó szerepe a városközpont kialakulásában. Jelenleg úgy tűnik, hogy a városmag központi helye a templom D-i oldalán volt, az egymásra merőleges főutvonalak kereszteződése által létrejött tér formájában. Az így kialakult közlekedési csomópont mellé alapították a királyi kápolnát, rövidesen nagyobb épületcsoportokkal vették körül a teret. 1974-ben a belvárosi templom Ny-i homlokzata előtt kiásott nagy árokban egy kora-Árpád-kori alapokon álló épületgyüttes részlete bontakozott ki. A római táborfalat ezen a szakaszon sem használták fel, a külső, déli oldalán álló, középkori fal építése idején még jobban lebontották. A területen álló középkori épület K-Ny-i irányban haladó falai között egy különösen nagyméretű, többször megújított kemence helyezkedett el. A rétegeiből származó leletek építésének idejét jóval a tatárjárás előtti időre határozták meg, mert a jellegzetes XIII. sz.-i cserepek a kemence legutolsó átépítéséből valók.⁶⁹ A régészeti metszet tanúsága szerint a környező falakat többször átépítették, ez azt bizonyítja, hogy a területen álló, kemencét tartalmazó épületgyüttes az egész középkor folyamán fennállott. A kemencét a tatárjárás után nem használták, falait összerombolták és későbbi középkori leleteket tartalmazó töltéssel elplanírozták.⁷⁰ Hasonlóan csak körvonalazni lehet egy másik számottevő épületgyüttes helyét a koraközépkori tér D-i oldalán. Az irodalomban a Duna utcai Szent Mihály temetőkápolna néven ismert épület falai közötti kisebb régészeti kutatás eredményei megcáfolták a kápolnaszerű alaprajzi elrendeződés középkori eredetét, s világosan kimutatták, hogy a kápolna feltételezett hajója egy négyzetes, 2,5 x 2,5 m belső terű torony földszinti helyisége. Bár az ásás idején későgótikus belsővel rendelkezett, a torony külső oldalán kapott metszetből látható a toronyhoz kapcsolódó XIII. sz. -i járószint is. A két oldalán szabadon álló torony és a hozzácsatlakozó épületgyüttes a belvárosi templomtól DNy-ra helyezkedik el, rendeltetését adatok hiányában nem ismerjük.⁷¹ A centrum É-i felében álló templom a történeti forrásokban királyi kápolnaként szerepel, ezért szembevetendő a körülötte kialakult temető és a temető szegényes volta. A legkorábbi sírok a mai templomtól 30-40

méter távolságban, ÉNy-i irányban kerültek elő. A felszíntől számított 315 cm mélységből ásták a sirokat közvetlenül a római rétegekbe. A keletelt sirok sűrűn sorakoztak egymás mellett, a legtöbb esetben kövekkel rakták körül a sirokat, gyakran felhasználták erre a célra a római peremestéglák töredékeit is. A sirokban csak kevés S-végű hajkarikát találtak, ezeken kívül csak egy XII. sz. -i érmet egy férfi csontváz kezénél és egy bronztűt egy női sirban.⁷² Kövel körülrakott Árpád-kori sirok 1970-ben az É-i táborfal közelében is előkerültek, de ezek bolygatottak és melléklet nélküliek voltak. Az Árpád-kori temető pontos kiterjedése nem ismert, de megfigyeléseink szerint csak a mai belvárosi templomtól távolabb, a templom É-i oldalán lehetett. A templom Ny-i és D-i oldalán nem találtunk egyetlen sirt sem, későbbi középkori, XV. -XVI. sz. -i sir is csak kevés került elő a templom közvetlen közelében a déli oldalon.⁷³ A templomtól É-ra lévő sirok kora megegyezett a Károlyi kertben feltárt sirok korával, a két temető között az a különbség, hogy a Károlyi kertben viszonylag gazdag mellékletű sirok voltak.⁷⁴ A város e két korai temetőrészlete nem sok adatot szolgáltatott, mindenesetre bizonyítják, hogy a város központi részében a XI. -XII. sz. -ban magyarok éltek. Mind a két temető megszűnt a későbbiek folyamán, a Március 15 téri sirok jórészt a későbbi középkori építkezésekkel fel is dulták.⁷⁵

A fenti adatok ismeretében nehezen képzelhető el a castrum területén a bőszőrmények XI. -XII. sz. -i vára, DK-i sarkánál a pesti plébániatemplommal, É-ÉNy-i felén a hazánkban jellemző magyar, keresztény temetővel. A XI. -XII. sz. -i sirok nivóján a plébániatemplom és a sirok között egy agyagbarakott falu épület sarka is előkerült, talán ezt tekinthetjük a legkorábbi épületrészletnek. Amennyiben a castrum falai a koraközépkorban jelentőséggel bírtak, azt ma már csak a Ny-i szárnyán lehetne megállapítani. A tábor K-i része ha máskor nem, a legújabbkori építkezésekkel elpusztult, az É-i rész keleti kétharmada romos volt a középkorban, a déli táborfal a rajta lévő tornyokkal szintén természetes uton pusztult el az Árpád-korra. Csak a középkor második felében került sor a római maradványok felhasználására a XIV. -XV. sz. -ban, amikor a templomtól ÉNy-ra eső szabad területek beépítésére is sor került.

Az Árpád-kori város többi forgalmi csomópontja közül a ferences templom előtti térre van még régészeti adatunk. Itt lehetett a város állatvásártere, vagy valamilyen más piaca.⁷⁶ A városfal ÉK-i és DK-i sarkában, a Városháza utca 9-11 előtt és a Cukor utca Irányi utca sarok környékén nagyobb kiterjedésű kövezett felület részletét figyeltük meg. A Cukor utca környékén talán a városkapu közelében lévő piactérből való a kövezés, a Városháza utcai kőburkolat rendeltetése ismeretlen.

A fallal körülvett térségből alig van több régészeti adatunk, 1-2 kerámiaedény került elő a Molnár, a Curia, Veres Pálné utcából, a jelentősebb leletek a városfalon kívüli területről származnak.⁷⁷ A Vármegyeház utcai és a Bástya utcai edények XIII. századiak, jellegzetes magyar és ausztriai kerámiák.⁷⁸ A régészeti adatok eléggé hiányosak, de elegendők ahhoz, hogy a városfal külső oldalán a várossal szoros kapcsolatban álló falvakat, később külvárosokat, jelöljék. A hatvani kapunál és a Magyar u. 48-50. sz. telken megfigyelt Árpád-kori szintek, feltárt leletek a főutvonalak mentén elhelyezkedő utmenti házakhoz kapcsolódtak.

PEST A KÉSŐKÖZÉPKORBAN

A tatárjárás alatt elpusztult város lassan épült újjá, s újjáépülése után sem nyerte vissza Árpád-kori jelentőségét. A budai Várhegyre felköltöztetett pestiek nem nagyon törődtek a romos várossal, hiszen elsősorban új lakhelyük felépítésével voltak elfoglalva. A pesti újjáépítés nyilvánvalóan azokon a helyeken kezdődött el, ahol a legkorábbi településcentrumok is kialakultak, a piacterek, vásárhelyek és a révhely környékén. Ezután csak fokozatosan, lassabb tempóban került sor a gótikus város végleges kiépítésére. A XIV. sz. -i rendezés nyomát egyelőre csak a plébániatemplom környékén találtuk meg, bár az 1930-as években előkerült Nagy Lajos címeres kályhacsempével datált leletek későbbi tereprendezés alkalmazásával is földbekerülhettek, minden esetre ez a leletegyüttes a közelben lévő királyi házból való. A belvárosi templom körül mind állnak az Árpád-korban keletkezett épületek, a Ny-i kemencés épületegyüttest is átépítették, rendbehozták a templom szentélye D-i oldalán lévő házat, valamint a Szent Mihály kápolna néven ismert tornyos épületegyüttest is. Beépítették

a templom É-i oldalán lévő szabad térséget, a római tábor É-i falához épített házak pincefeltöltését 1970-ben megtaláltuk. Az É-i táborfal Ny-i patkóalakú tornyának kitörőkapuját is ebben az időben falazták szűkebbre, a bejárat keretkövének analógiái a gótikus épületekben lelhetők fel.⁷⁹ A római tábor É-i részén ez időtájt rendeződtek a középkori telekviszonyok. Az ásatási leletek alapján úgy tűnik, hogy a római táborfal komoly határvonalat jelentett, mert mindkét oldalán egymástól független, nagyobb épületesoporthoz tartozó melléképületekre utaló jelenségek voltak. Gondoljunk itt a táborfal külső oldalán lévő, 1970-ben feltárt I. sz. gödör leleteire, vagy a táborfal belső oldalán huzódó épülettörmelékű feltöltésre. Ha nem is beszélhetünk ekkor még konkrét formájú telekhatárkijelölésről, az kétségtelen, hogy a XIV. sz. -ban úgy alakult ki az itteni épületek alaprajza, hogy a táborfalra emelt falak a későközépkorban telekhatárokká váltak.

A XIV. -XV. sz. fordulóján a plébániatemplom körüli házak alkották továbbra is a város centrumát. A ferences és domonkos kolostor újjáépítése után ebben az időben elkezdték építeni a város többi templomát és középületét is. A XV. sz. második felének nagyszabású városépítkezéseiről valamivel többet tudunk. A plébániatemplom bővítésével együtt nagyobb átalakítások történhettek a környező épületekben is, elsősorban a királyi házban. Ezzel magyarázható a Zsigmond cimerez csempékből álló kályha, vagy kályhák lebontása és a csempék szemétrekerülése.⁸⁰ A régészeti metszetekben előkerült falak legnagyobb részét alapfalak, a legtöbb már jóval korábban megépült, ily módon a térség átépítése nem az alaprajz változását jelentette, hanem az épületek felsőbb szintjeinek átalakítását. A templom körüli paloták egyike lehetett a középkori városháza. Helye bizonytalan, állhatott a templom D-i oldalán is, ebben az esetben falai követték a Váci utca vonalát, de valószínűleg máshol kell keresnünk. A pesti újkori városháza Váci utcába nyúló K-i traktusa ugyanis nem tartalmazott középkori részleteket.⁸¹ A belvárosi templom K-i oldalán lévő falak abból az épületegyüttesből származnak inkább, amelynek Ny-i része 1944-ben került elő. Ezekről a XIII. sz. -ban épült falakról bebizonyosodott, hogy Mátyás idejében, a XV. sz. második felében változatlanul álltak.⁸²

A XV. sz. közepén, vagy a század második felében újra szükségessé vált a város határainak rendezése. Ekkor még ismerték a korábbi fal irányát, talán látható részletek is megmaradtak. Az új falak irányát a korábbiéval párhuzamosan jelölték ki, figyelembe véve a régi falak külső oldalán kialakult városrészek határait is. A későközépkori városkapuk a Hatvani és a Kecskeméti kapu, külső oldalán már nem találtunk középkori emlékeket, egyelőre csak a Váci kaputól jóval É-ra, a József nádor tér D-i felében sikerült középkori réteget találnunk. A városkapu irányában egyenletes beépítettség nyomai látszanak, a XIII. századtól a középkor végéig. Természetesen voltak a városfalhoz csatolt újabb területeken beépítetlen részek is, a legnagyobb lehetett a Fővárosi Tanács környékén. A XVIII. sz. -ban az Invalidus ház építését nagyméretű terepfeltöltés előzte meg, a térség Martinelli tér felé eső területe lehetett a mocsaras, városrész magasabb fekvésű része. A vizes terület ÉK-i határán huzódó városfal közelében állt a Szent Miklós-ispotály és -templom, falrészletei a Városi Tanács ÉNy-i sarkánál bukkantak elő.⁸³

A későközépkori város É-i felében a kisebb házak alapfalai közül kiemelkednek a Régiposta utca - Váci utca sarkán lévő torony 4,1 méteres falai. A 17,6 m belső átmérőjű torony elbontott falának tetejét ugyanaz a réteg fedte, mint a korai városfalat a Városháza utcában. A torony alaprajza bizonytalan, köréje helyezük az 1467-ben említett Bécs várát.⁸⁴ A környező épületeket nem ismerjük, az biztos, hogy a közelben huzódott a korai városfal É-i szakasza, de hogy ez a torony a városfalon kívül, vagy belül állt-e, nem tudjuk. A XV. sz. végén lebontásra került, a váci városkapu építése idején már nem állt. A Váci kapu helyén, sem közvetlen közelében nem találtunk korábbi építkezésre utaló jelenségeket, ezért a város életében végig jelentős szerepet játszó Bécs, Ujbécs falukat inkább a Váci utca - Régiposta utca sarok környékén, esetleg közvetlenül a Duna partján, vagy a József nádor téren kereshetjük. A korai városfal Duna parti végénél lévő É-i torony közelében lehetett a révhely is, nem messze tőle a Hajósok utcájával.⁸⁵ A korai városfaltól É-ra eső dunaparti rondellát valószínűleg egyszerre építették a későközépkori városfallal, s ekkor alakították át rondellává a korai városfal É-i dunaparti tornyát is. Ezzel a két rondella közé helyezték a rév és kikötő biztosítását. A Váci kaputól D-i irányban vezető főútvonalon a Régiposta utca sarkán álló torony fennakadást okozhatott a közlekedésben, s az É-i városrész rendezése

során lebontották a korszerűtlen, feleslegessé vált tornyot. A dunaparti É-i rondella közelében előkerült a középkori alapokon álló XVIII. sz. -i hidfő részlete is. A középkori falak valószínűleg a XV. sz. -i hidfőből maradtak meg.⁸⁶

A városfal és a kapuk megépítésével véglegessé vált a középkori utcahálózat. Az É-D-i, a Váci utca Ny-i harmadában huzódó főutvonal és a Hatvani kaputól a plébániatemplom körüli főtérre vezető K-Ny-i főutvonal mellett a Kecskeméti kaputól a Kecskeméti utca D-i felében vezető utvonal a város 3. tengelyévé vált, a Károlyi utcán keresztül folytatódott a Petőfi Sándor utcában. A főutak mentén helyezkedtek el a gazdagabb pesti polgárok és földesurak kőházai, helyenként kiemelkedő kőfaragványokkal díszítve.⁸⁷ A későközépkori okleveles adatokból eléggé jól rekonstruálhatóak azok a helyek, ahol a legelőkelőbb házak állhattak, a Buza, vagy Széna piac, az a vásárhely, amelyik azonos lehet a törökkori Cirkulussal, a Ceglédi utca és a Nagy utca, csak az a baj, hogy ezeket a tereket, utcákat nem tudjuk bejelölni a városalaprészben.⁸⁸

A város épületei a török uralom alatt teljesen elpusztultak, ami megmaradt az pedig fokozatosan beépítésre és elbontásra került. Ma már a középkori város épületeinek alapfal részletei is egymás után semmisülnek meg a modern város egyre fokozottabb tempójú építkezései során. Pest legrégebbi épületeiből csak a belvárosi templom és a későközépkori városfal egyes szakaszai maradtak fenn, szerény emlékei hazánk egyik legjelentősebb középkori városának.⁸⁹

(Ábrák: 76-92, képek: 297-310)

JEGYZETEK

1. Rómer F., A régi Pest. Pest 1873.
2. Nagy L., Pest város eredete. (Előzetes jelentés az eskütéri ásításokról.) TBM. III. 1934. 13-18. - Nagy L., Az Eskü-téri római erőd, Pest város őse. Bp. 1946. - Nagy T., Római Kőemlékek Transaquinum területéről. Bp. R. 15 (1950). 359-361.
3. Friedreich E., A budapesti piarista telek története. Bp. 1914.
4. Némethy L., A pesti főtemplom története. Bp. 1890. Lux K., A budapesti belvárosi plébániatemplom. TBM. II. 1933. 1-31. Geró L., A pesti belvárosi plébániatemplom. Bp. 1956. Bertalan V., A belvárosi plébániatemplom mellett folytatott ásítások 1944 nyarán. Bp. R. 14. 1945. 469-489.
5. A belvárosi régészeti kutatások legnagyobb részét Feuerné Tóth Rózsa végezte, kutatási eredményeit feldolgozásra a rendelkezésemre bocsátotta. Baráti szivességét itt köszönöm meg.
6. A későközépkori pesti városfal megmaradt részleteinek tudományos feldolgozása Csorba Cs., végezte el, tanulmánya e kötetben.
7. Jankovich M., Peth Várossának hajdani helyheztetése. Tudományos Gyűjtemény. 1817 X. 57-64.
8. Feuerné Tóth R., leletmentése. Bp. R. 20 (1963) 551.
9. A budai királyi palota legkorábbi várfalainak alsó részét is szabálytalan alaku márgás kövekből készítették, de a falsíkot itt is egyenes felületűvé alakították. Gerevich L., A budai vár feltárása. Bp. 1966. 29.
10. Schoen A., A pesti szervitateri Mária szobor. TBM. 3. 1934. 157-159.
11. Jankovich M., i. m. 59-61.
12. Jankovich a korai városfalból csak a Ferenciek terén figyelte meg a hozzá kapcsolható árkot, kőből épített falakat itt nem látott, de helyesen ítélte meg a falak irányát, a ferences templom közelében írta le a fal DNY-i irányba való fordulását, a többi részlettel nem foglalkozott. Jankovich M., 59-61.
13. A templom D-i hajófalának kutatását s később a Molnár utcai leletmentést Feuer Istvánné végezte. A Molnár utcai bécsi fazék ltsz.: 66. 491. 1.
14. Rómer F., 1973. 72. 6. kép. Bergh Károly csak a kápolna földszintjét mérte fel, elkészítette az alaprajzát és építészeti metszetét. Jó állapotban találta a boltozatot, felmérte és lerajzolta a bordaprofilit is.
15. Az összefoglalás Feuer Istvánné régészeti dokumentációja alapján készült. BTM Adattár.
16. A csatornaárok mélyítése során a kemence jelentős részét megsemmisítették, csak az árok K-i oldalában kapott metszetet vizsgálhattuk. A kemence rendkívül nagyméretűnek tűnik, bár ez adódhat abból is, hogy a kapott metszet átlósan szeli át a kemencét. A kemence többszöri átépítését a vastag, faszenes rétegek tanúsítják, talán a legutolsó átépítés alkalmával készültek a sütőteret övező kőfalak és a tüzelőtér zárófala. A kemence padlóján római kori cserepeket és Árpád-kori edénytöredékeket találtunk. Legjelentősebb egy XIII. sz. -i fazék, töredékeinek elhelyezkedése szerint nem apró darabokra törve tapasztották be a padlóba, hanem egészben, hogy valamilyen különlegesebb ételt készíthessenek benne. (Ltsz.: 74. 245. 1) A többi töredéket egy csomóba, egymás mellé tapasztva a kemence szája közelében találtuk. A padlóra omlott, vörös paticsréteg a

kemence teteje, vagy belső tapasztása lehetett, közötté sok XIII. sz. -i edénytöredékkal. A jellegzetes leletgyűttesben egy különösen nagyméretű, redukált égetésű osztrák kancsó töredékei a jelentősebb darabok, a fültöredéken keresztalaku bécsi bélyeggel. (Ltsz.: 74.243.6) A pesti kemence rendeltetésének meghatározása elég nehéz. Amennyire áttekintésünk van a középkori falvak kemence fajtáiról, annyira egyedülálló a pesti kemence a városrégészeti anyagban. Méretét tekintve az Árpád-kori szabadban lévő kemencékhez hasonlítható, amelyek a lakosság mindennapi életéhez hozzátartozó sütőkemencék voltak, de alkalomadtán más célra is használták őket, főzésre, pörkölésre, szárításra, stb. Méri I., Árpád-kori szabadban lévő kemencék. Arch. Ért. 90(1963) 277. Természetesen ilyen kemencékre a városi lakosságnak is szüksége volt, esetleg a házakhoz hasonlóan kőből építették. Nagyobb gonddal végezték a tapasztások felújítását, mert a szűkebbre szabott és beépített középkori telkeken nem volt mód a kemencék helyének gyakori változtatására.

17. Kővel körülrakott Árpád-kori XI-XII. sz. -i sirok Óbudán is előkerültek a Bécsi ut 16. 882. hrsz. telken. Garády S., Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásások összefoglaló ismertetése. 1931-1941. Bp. R. 13 (1943) 234-239.
18. Friedreich E., i.m. 67-69.
19. A gödör aljáról származó nagyméretű fazék peremtöredéke a legkorábbinak látszó darab, a XIII. sz. első felére jellemző régészeti tárgy. (Ltsz.: 74.200.1) A jelentősebb edények XIV-XV. sz. -iak. A kiegészíthető darabok közül egy 24 cm magas, sárga kerámiából való, szalagfüles, gallérosszájperemű XIV. sz. -i fazék, (Ltsz.: 74.200.10) és két XIV. és XV. sz. -i osztrák fazék a jellegzetesebbek. A töredékek a korszakra jellemző cserepek, különösebb értékkel bíró darabok nélkül. A gödörben az egész pesti leletanyagban egyedülálló leletek is voltak, több üvegpalack töredékét sikerült összeszednünk. Egyetlen darabot lehet teljes egészében rekonstruálni, a többi töredék mind ebből a típusú palackból való. A palack alsó része hengeres, talpa kónikusan felmagasodik a belső oldalán. A palack hasán kettős gyűrű, ebből indul a nyak felé összeszűkülő felső rész, a nyak gyűrűs peremben fejeződik be. A palackok talpának átmérője 5,5 - 6,2 cm, vagy 2,5 - 3,3 cm, a szájátmérők 2,2 - 2,8 cm volt. (Ltsz.: 74.200.24.1 - 74.200.27.) Ez a palackforma több helyről előkerült Budapest területén, igen gyakori típus lehetett. A legkorábbi darabok a budai Várnegyedben és a budai királyi palotában voltak. H. Gyürky K., Glasfunde aus dem 13-14. Jahrhundert. Acta Arch. Hung. 23 (1971) 217-219.
20. A gödörben a magyarországi későközépkori kerámiaművesség fontos leletgyűttese volt. A kereskedelmi lerakat edényeinek keletkezési korát a gödörben található, különösen gazdag diszítésű talpastálak határozták meg, legkésőbb a XVI. sz. végére. - Gerő Győző szíves szóbeli közlése. - A vörös kerámiából készült tálak belső oldalán színes virágminta van, az egyszínű tálak és tálkák között is van néhány ritkábban előforduló típus. Az egymásba rakott talpastálak mellett sok, vékonyfalú, sárgászöld kerámiából készült, megközelítőleg azonos méretű fazék volt, külső oldalukat sárgászöld engobe, belső részüket világosabb és sötétebb sárga mázzal borították. Az alacsony szájperemek belső oldalát lekerekítették, külső oldalát többszörösen tagolták, vagy csipkézték. A kiöntésre huzott peremből indul a fazekak kis szalagfüle, amely az edény vállán fejeződik be. Néhány vörös kerámiából készült fedőt is rekonstruálhattunk. A kónikus testű, fogógombos fedőket jól iszapolt agyagból készítették, a perem belső oldalát egyszerűen tagolták. A fedők egyrésze a fazekakra illett, de voltak ezektől nagyobb és kisebb darabok is. A fedők anyagához hasonló kerámiából készült a magas korszak legnagyobb része. Az azonos típusba tartozó, 33-35 cm magas edényeket sárga agyagból, mindkét oldalán vörösre égett agyagból és külső oldalán sárgavörös, belső oldalán sötétszürkére égett agyagból készítették. A korszak száját a nyersanyagtól függetlenül kétféleképpen képezték ki, az egyik típusba tartoznak azok a szélesebb száju korszakok, amelyeknek a peremét hármasszélű nyomták össze, a másikba az egészen összeszűkített száju, magas, vékony nyakú korszakok sorolhatók. Mindkét korszakfajta széles, szalagfülű volt, amely az edény nyakán a perem alatt indult, s a korszak vállán fejeződött be. A jóval kisebb korszakok, amelyek formára és szájperem kiképzésre a nagyobb korszak 2. csoportjába tartoznak, egészen más anyagból készültek. Finoman iszapolt, finoman korongolt fehér kerámiák, belső oldalukat sötétzöld máz borította, a korszak száját, fülét, helyen-

ként a nyakát is beborította a máz. Ebbe a kerámiacsoportba tartozik egy világoszöld mázzal borított tálka is, szintén finoman iszapolt fehér kerámia. A leletegyüttes leg-egyszerűbb technikával készített darabjai a bosnyák edények. Néhány gömbtestű fazekat, 3-4 nagyméretű sütőtálat s azok fedőtöredékeit találtuk meg. A gödör felső részében néhány, lapos, vörös kályhaszem is volt, egy kormos, füstelvezető csővel. Ezek nem tartoztak a későközépkori leletegyütteshez. (Ltsz.: 74.201.1-41.)

21. A rétegekből előkerült cserepek a korszak jellegzetes magyar és osztrák kerámiatöredékei, ltsz.: 74.238.1 - 74.240.4.
22. Feuer Istvánné régészeti dokumentációja. BTM Adattár.
23. 1688-ban a mai Cukor utca Irányi utca sarkán nem állt ép ház, a telektömbök Veress Pálné utcai részén álltak a kőházak. 1696-ra felépült az Irányi utca - Károlyi utca K-i sarokháza, de a szembenlévő saroktelek továbbra is üresen állt, valószínűleg romos volt. Nagy L., Pest város XVII. század végi topográfiájának forrásai. TBM.XIV (1961) 164. Térkép. A XVIII.sz. végén a Balla-féle térképen, amely 1784-1789 között készült, már jól kivehető ezen a sarkon az az épület, amelynek DK-i sarkát megtaláltuk. A térkép a Fővárosi Levéltár Térképtárában van. A XVII. sz. végére egészen romossá vált középkori épület alapfalait felhasználták az újkori építkezés idején, így az egész középkor folyamán jelentős épület továbbra is az Irányi utcai házhomlokzatok irányát szabta meg. A középkori alapfalak mellett megtaláltuk a korai városfalhoz kapcsolódó utca, vagy tér kőburkolatának részletét is.
24. A Felszabadulás tér XVII. század végi legjelentősebb épülete a ferences templommal szemben álló nagy kőház, a későbbi kuria épületének elődje volt. A Károlyi utca uttestének középvonala és a jelenlegi házhomlokzat között igen sok falrészletet találtunk, sajnos a leletmentésekből, amelyek a keskeny közműárkokban lévő falcsutkák felmérésére korlátozódtak, nem tudtuk pontosan meghatározni az összetartozó falakat. Az uttest alá legjobban benyuló kváderfalrészlet jelentős középkori épületből maradtak meg, amely valamilyen formában a törökkorban sem pusztult el, a falai között rendezték be a bajor katonák élelmiszer raktárát. Nagy Lajos, 1961. Térkép. Nagy Lajos: Budapest története 1686-1790. Budapest Története III. Bp. 1975. 51. Ez az épület azonos lehetett azzal a törökkori nagyobb épülettel, ami a város közepén állott és katonai raktárként használtak, a ferences templommal és rendházzal szembenállott. Fekete L., - Nagy L., Budapest története a török korban. Budapest története II. Bp. 1973.360.
25. Jankovich M., 1817. 59-60.
26. 1688-ban a mai Kristóf tér É-i részén vályog és faházak álltak, a tér D-i részén pedig kőházak. 1696-ban már az É-i oldal vályogházai közé épült fel az emeletes Fehér hajó fogadó, amely a XVIII. sz. végén is a környék kisebb házai között a legnagyobb épület volt. Balla térkép, Nagy L., 1961. Térkép. A régészeti leletek, a kőfalak nem mondanak ellene a XVIII. század végi, szegényes városi házak létezésének, mert az itt állott középkori házak a későközépkori városfal építése idején elpusztultak. A Kristóf tér, Martinelli tér középkori utcahálózata és telekkebeosztása is a városfal megépítése után alakult ki véglegesen, azonban nagyobb, jelentősebb középkori épület már nem épült ide. A törökök kiűzése után alig volt a környéken kőház, amelynek alapján a telekkönyvi összeírásokat végezték. Nagy L., 1975. 50-53.
27. A későközépkori városfaltól É-ra lévő dunaparti sáv a középkorban jelentőséggel bíró terület volt. Ide helyezhető a Bertrandon de la Brocquiere által 1433-ban leírt torony, amelyet szerinte Zsigmond király kezdett el, a Duna zárólánc készítése idején. Szamota I., Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Bp. 1891. 93-95. A XVIII. sz.-i hidfő középkori elődjét az 1967-es leletmentés során előkerült középkori cserepek tanúsítják. (Ltsz.: 69.266.1-5.) Egy 1788-ban készített rajz pontosan ábrázolja a hidfőt, a közelében lévő hajóhídi rondellát és a környező épületeket. Kovács L., A régipesti Vigadó építésének előzményei. TBM.III (1934) 12. kép.
28. Az erre a környékre helyezhető Szent Miklós-ispotály és templom fontos helyrajzi együttes volt, amelyről utcát is elneveztek. Kubinyi A., Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig. (1541-ig) Budapest Története II. Bp. 1973. 13. Az épület-

együttes semmiképpen sem állhatott a Szervita templom és rendház helyén, mert a telektömbön a legújabb építkezések során csak jelentéktelen falrészletek kerültek elő, ugyanilyen falcsutkák voltak a Martinelli tér É-i és K-i részén is. (1968-1970) A környéken ezáltal csak a Városi Tanács területén kell keresnünk a pesti Nagy dzsámít is a mellette működő iskolával együtt. Fekete L., - Nagy L., i. m. 1973. 359. 195. kép. A Bárczy István utcában az utca É-i felében 1688-ban a telektömb mindkét sarkán összeírható kőház állt, 1696-ban már nem azonosíthatóak ezek az épületek. A két évszám közötti időszakban megváltoztak a tulajdonviszonyok, és nem voltak a XVII. sz. legvégén ezen a részen jelentősebb épületek. 100 évvel későbbi Balla térkép tünteti fel a telektömb beosztását és feltünteti az időközben felépített nagyobb házak alaprajzát. Nagy L., i. m. 1961. Térkép.

29. A rondelláról és közvetlen környékéről elég pontos felmérés készült 1788-ban, közvetlenül a lebontása előtti időszakban. A rondella lebontására azért került sor, mert akadályozta a városfalon kívül fekvő területek felől az állatok felhajtását a hidra. Az állatokat eddig a városon keresztül hajtották a hidra s ez akadályozta a városi közlekedést, a városi életet. A rondella részleteit tárta fel Garády Sándor. Garády S., Jelentés az 1936-1942. évben végzett ásatásokról. Bp. R. 13 (1943) 415. Kovács L., i. m. 73. 12. kép. A rondella lebontásának története: Rokken F., A hajdani Angol-királynő szálloda és az első dunaparti sétány. TBM, I (1932) 112-116.
30. Rómer F., 1873. 156.
31. A Balla féle térképen a 3 félrondella közül már csak a középső látszik, a Deák téri evangélikus templom környékét ábrázoló XVIII. századi rajzokon is csak ez áll. Fővárosi Levéltár P. B. 3. és P. B. 68. sz. iratok. A Deák tér melletti Uj kapu helyén lévő félrondellát 1786-ban bontották le, a Hatvani kapu közelében lévőről nincsenek adataink. Gárdonyi A., A pesti városfal. Historia II. 4-5. (1929) 4.
32. F. Tóth Rózsa leletmentése. Arch. Ért. 87(1960)243.
33. Rómer F., 1873. 77.
34. F. Tóth Rózsa kutatása. BTM Adattár.
35. F. Tóth R., A régi pesti városfal, a Hatvani kapu és rondellája. Budapest IV(1966)4. 20-22.
36. A Bp. V. Múzeum körút 3-5. és 9-11. sz. telkeken álló városfalszakasz kutatását F. Tóth Rózsa végezte el. BTM Adattár. A XVIII. századból 1786-ig a Hatvani kaputól a Kecskeméti kapu felé húzódó 80 ölnyi területen a városi lövölde volt, amelyet az Országúttól (mai Múzeum körút) deszkakerítés választott el. A lövöldét 1786-ban telepítették át a városfal D-i oldala mellé, a mai Királyi Pál utca környékére. Ekkor a Hatvani kapu melletti 80 ölnyi telket házhelyekre osztották, 1788-ban már mindegyiknek volt gazdája. Az ideépült első házak a városfal melletti részeket szabadon hagyták, Balla térkép, a későbbiekben került sor a telkek teljes beépítésére. Gárdonyi A., i. m. 1929. 3.
37. A pesti városfal műemlékegyüttes első összefoglaló ismertetése: Zakariás G. S., Budapest. Bp. 1961. 107-108. A városfalon látható műformákat Bergh Károly mérte fel és írta le a múlt században. - A pestvárosi régi fal utolsó maradványai. Arch. Ért. r. f. III(1870) 46-49.
38. F. Tóth R., kutatása, BTM Adattár.
39. A városfal Hatvani és Kecskeméti utca közti szakaszán a Balla térkép feltünteti a két félrondellát, mindkettőt szabályos félköralakban. A Ferenczy István u. környékén lévő 1794-ben bontották le, akkor már Cukor kapu néven szerepelt a tanácsülési jegyzőkönyvekben. Gárdonyi A., i. m. 1929. 4.
40. A Múzeum körút 27-29. sz. telken lévő rondella szögletes rajza a Fővárosi Levéltár iratán, P/B 37. sz.
41. F. Tóth R., kutatása, BTM Adattár.

42. A városfalkutatás során az ép középkori falsíkokon mindenütt feltárásra kerültek az uj-kori építkezések nyomai is. Ezek közül a legkorábbiak a városfal pusztításának emlékei. A városfal belső oldalát általában lefaragták a pártázat belső síkjáig, ilyen módon értékes építőanyagot nyerve az újabb építkezésekhez. A lefaragott részeken előkerültek a gerendalyukak is, a tetőszerkezetekhez tartozó egyéb faragásokkal elsősorban kéménylyukakkal. A városfal belső oldalához épített mély pincékkel nem csak a falakat rongálták meg, hanem elpusztították a szinteket, régészeti rétegeket is. A városfal külső oldala jobb állapotban maradt meg, általában a pártázatot bontották le, a gerendalyukakat, kéményeket a középkori falsíkba faragták be.

43. A kaputornyot a török kiűzése után kijavították, illetve átalakították, feltehetően még a XVIII. sz. legelején. 1794-ben határozta el a pesti tanács a kecskeméti kapu lebontását, erre rövidesen sor is került. A kaputorony XVIII. sz. -i alaprajza és belső oldalának nézeti rajza fennmaradt, több a környék telekviszonyainak változásait feltűntető rajzzal együtt. Fővárosi Levéltár PB. 37.

F. Tóth R., i.m. 1966 20. Irásné Melis K., Középkori városkapu maradványai a Calvin téren. Honismeret 1975/1-2. 44-47. Gárdonyi A., i.m. 1929. 6.

44. Zakariás G. S., i.m. 1961. 107-108.

45. A Királyi Pál utcánál lévő rondellában 1783-ban Mayer Mihály horvát suszter lakott. A félrondellát ezután hamarosan lebontották, mert már ugyanis áttörték mellette a falat. Gárdonyi A., i.m. 1929. 6. A félrondellához kapcsolódó telektömbön a telkek egyesítésével kialakult nagy udvaron lehetővé vált a középkori városfal nagy összefüggő szakaszának műemléki helyreállítására és bemutatására. Lux G., A régi pesti városfal. Technika 1941. 401-402. 1958-ban újra helyreállították a falszakaszt, s a fal belső oldalán lévő 5 bérház közös udvarát parkosították.

F. Tóth R., tudományos dokumentációja BTM Adattár.

46. Rómer F., 1873. i.m. 75.

47. Zakariás G. S., i.m. 1961. 107-108.

48. Fehér G., - Éry K., - Kralovánszky A., A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sirleletei. Leletkataszter. Régészeti Tanulmányok II. Bp. 1962. 25-26. 106-136. lelőhelyek.

49. Pécsi M., Budapest természeti földrajza. Bp. 1959. 185-189.

50. Kőszegi F., Rákospalota-Pestujhely története a honfoglalásig. Tanulmányok Rákospalota-Pestujhely történetéből. Bp. 1974. 18.

51. A rév kikötői a Duna mindkét partján az Árpád-kori falvak közelében lehettek. A Duna jobb partján a békásmegyeri vízművek területén kutfurás és csőfektetés során koraközépkori leletek is felszínre kerültek. Szilágyi J., Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1936-1942. évek folyamán. Bp. R. 13 (1943). 339. A területen feltártak egy fazekas kemencét is, amelyet a X. században továbbélő, nem magyar lakosság használt. A kemencéből származó további leletek a honfoglalás ideji élénk kereskedelmi életről tanuskodnak, amelybe a magyarok is bekapcsolódtak. László Gy., Budapest a népvándorlás korában. Szendy K., Budapest Története II. Bp. 1942. 794-796. A Megyeri rév pesti oldali kikötője a Szilas patak torkolata tájára helyezett falu közelében lehetett, a falu temploma közeléből ismerünk kora Árpád-kori leleteket. Hampel J., A nemzeti múzeum régiségtár gyarapodása az 1896-ik év első negyedében. Arch. Ért. 4(1896) 282. - 1971-ben a káposztásmegyeri vízmű építkezéseivel megsemmisültek a középkori falu utolsó maradványai, tüzhelyek, kemencék, más épületrészletek stb. A helyszínen igen sok középkori, közöttük jellegzetes Árpád-kori kerámiatöredéket is gyűjtöttünk. Irásné Melis K., - Kubinyi A., Településeink a honfoglalástól a török hódoltságig (896-1541). Tanulmányok Rákospalota-Pestujhely történetéből. Bp. 1974. 41. Térkép. Megyeri falut később - 1426-ban - káposztaterméséről Káposztásmegyernek nevezték. Györffy Gy., Budapest története az Árpád-korban. Budapest Története I. Bp. 1973. 310.

52. A Duna bal partján a Csepel sziget É-i szigetcsucsa közelében kialakult Gubacs falu volt a DK-i pesti határ legjelentősebb falva. Helye az időközben elpusztult Tatárdombon volt. Az utolsó régészeti leletek Gerő Győző ásatásából származnak. Gubacs falu környékének településvázlata Irásné Melis K., A XX. kerület régészeti emlékei. Pesterzsébet, Soroksár Budapest XX. kerületének multja és jelene. Bp. 1972. 21-24. II. térkép.
53. Kralovánszky A., Adatok az un. S-végü hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez. Arch. Ért. 84(1957) 183.
54. Óbudán, a Hajógyári sziget alsó harmadán átvezető római hid még a római uralom idején elpusztult. A környékére helyezhető Árpád-kori révről 1148-ig nincs adatunk. A honfoglalást követően az első időszakban az északabbra lévő megyeri révben bonyolították le az átkeléseket. Az 1148-ban említett óbudai rév a római hidtól délre alakult ki. A rév legnagyobb jelentősége volt, hogy összekapcsolta a keleti és nyugati fő közlekedési utakat, a révben bonyolították a szállítmányok egy részének kirakását, valamint itt őrizték a téli hónapokban a bőjtben eladásra kerülő halakat is. Fügedi E., Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. TBM. XIII(1959) 12. 1148-ban II. Géza kiváltságlevele alapján az óbudai káptalan az óbudai rév vámja mellett a pesti és a jení (Gézavására) révek vámját is élvezte, ez utóbbi kikötői Jenőn és Felhévizen voltak. A Duna jobb partján lévő kikötő a Margit-hid budai hídfőjénél valamivel magasabban az Üstökös és Vidra utca között lehetett. A kikötőkben kétféle hajótípus dolgozott, egyik a távolsági szállításokat, másikon a révátkeléseket bonyolították le. Kubinyi A., Buda-felhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. TBM. XVI(1964). 103-104. 109.
55. A pesti vásár és vámjának legkorábbi említése egy hamis oklevélben tűnik fel. Az 1324 körül hamisított oklevélben a tihanyi apátság igényt tart ezekre a jövedelmekre, mint amelyeket már 1092-ben László királytól megkaptak. 1267-ben IV. Kelemen pápa bullája felsorolja ezeket a vámokat a tihanyi apátság javaiként, de ezt csak később, a XIII. sz. -ban kaphatták meg. 1148-ban II. Géza a pesti rév vámját is az óbudai káptalannak adta. Győrffy Gy., i. m. 1973. 270-271. A pesti kikötőben élő és dolgozó hajósok, révészek kezdetben a királyi szolgálatonépek közé tartoztak, már igen korán szervezeteket hoztak létre. 1466-ra Pest város területén önálló községi, lényegében már céhszerű szervezetként működtek. Kubinyi A., i. m. 1964. 104.
56. Győrffy Gy., i. m. 1973. 265. Kubinyi A., i. m. 1973. 156-157.
57. Győrffy Gy., i. m. 1973. 272.
58. Győrffy Gy., i. m. 1973. 260.
59. Rosty Zs., A tatárjárás történelme IV. Béla idejében. Pest. 1856. 76-77. Győrffy Gy., i. m. 1973. 287-288.
60. Dercsényi D., - Zolnay L., Esztergom. Bp. 1956. 19. - Fitz J., Székesfehérvár. Bp. 1957. 11.
61. Kubinyi A., Buda város pecséthasználata kialakulása. TBM. XIV (1961) 117.
62. Jankovich M., i. m. 1817. 59-60.
63. Az Alcantarai Szent Péterről nevezett ferencrendi kolostor alapításának ideje bizonytalan, feltehetően a korai városfal építésének idején a XIII. sz. elején kezdték el az építkezést is. 1288-ban említik a kolostor guardianját, a század utolsó két évtizedében több adat is maradt fenn arról, hogy a Rákosmezőn tartott országgyűléseken itt tartották az ünnepélyes misét. Rupp J., Buda-Pest környékének helyrajzi története. Pesten 1888. 246-248. A középkor második felében a kolostorral szemben beginaház is létesült. Karácsonyi J., Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. Bp. 1924. 138.
64. A domonkos kolostor helye bizonytalan, legújában Győrffy György az Egyetemi templom helyére helyezte az épületegyüttest. Győrffy Gy., i. m. 1973. 286. - Rupp J. i. m. 1888. 244-245. Gárdonyi A., Buda és Pest a tatárjárás előtt. Sopron 1941. 71.
65. Rómer F., i. m. 1873. 70. F. Tóth R., leletmentése. Bp. R. 20 (1963). 552.

66. Lux K., i.m. 1933. 27-29.
67. Nagy T., i.m. 1950. 360.
68. Bertalan V., i.m. 1945. (középkori falak)
69. A régészeti metszetben a tüzelőteret jelző faszenes csikok között a belső tér padlójának felujtásából származó agyagcsikok vannak, ezek legalább 3-4 átalakítást, felujtást jelentenek. Az egyes periodusok időtartamának meghatározása elég nehéz, de a jelenségek alapján fel kell tételeznünk, hogy a kemence több évtizedig működött.
70. A leletmentés eredményeiből nem derült ki, hogyan alakították át a kemencéhez tartozó kőfalak egy részét, nem lehetett megállapítani azt sem, hogy a későbbi középkori szintek és falak milyen kapcsolatban voltak egymással.
71. Az épületegyüttes maradványait világi épületből származóknak véljük, mert a torony helyzete a körülötte lévő falakhoz viszonyítva kizárja a templomtorony lehetőségét. Feltétlenül alapos kutatásra lenne szükség ezen a környéken, mert az egész középkorban jelentős épületről van szó, amely a középkori városkép és főtér egyik jellegzetesége volt.
72. Nagy L., i.m. 1946. 44-45. 55-56. képek.
73. Bertalan V., i.m. 1945. 477-478. 7. kép.
74. Bónis É., Lelet a Fővárosi Képtár kertjéből. Bp. R. 15 (1950) 389-399. Nemeskéri J., A Fővárosi Képtár kertjében feltárt XI. századi sírok embertani leleteinek vizsgálata. Bp. R. 15 (1950) 401-415.
75. Nagy L., i.m. 1946. 45.
76. Györffy Gy., i.m. 1973. 283. 156. kép.
77. A tatárjárást követő időszak emlékei közé tartoznak a Curia utcai edények, az egyik XIII. sz.-i nagyobb fazékon jól felismerhetők a késő Árpád-kori kerámiaművesség technikai jegyei. Holl I., Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszeréhez. Bp. R. 17 (1956) 14. kép. Ugyancsak ebből az időszakból származik a Martinelli tér 7. sz. (Szervita templom és rendház) területén előkerült leletek egy része is. Höllrigl J., Árpádkori kerámiánk. Arch. Ért. 44(1930). 157-158. 100. kép 2.
78. A városfalon kívüli leletegyüttesek közül a Vármegye ház utca 7. szám alatti a legjelentősebb. Holl I., i.m. 1956. 10. kép. A Bástya utcában Garády S., i.m. 1943. 430.
79. A római patkóalakú torony kitörőkapujának elfalazását Nagy Lajos XII. századnak vélte, és a castrum területén élt bolgárok építették. Nagy L., i.m. 1946. 102.
80. Holl I., Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Bp. R. 18. (1958) 219. 24. kép.
81. A pesti középkori városháza helyéről nincsenek adataink. A török uralom alól való felszabadulás után a plébániatemplom mögött kijelöltek egy épületet városháza céljára, amely valószínűleg középkori eredetű volt. A város később a kijelölt épülethez csatlakozó két sarokházat is megszerezte, amelyek szintén középkori eredetűek lehettek. 1702-1710 között átépítették ezt a három épületet, így alakult ki a XVIII. sz. második felére a P.K. Vasquez metszetéről ismert pesti városháza. Nagy L., i.m. 1975. 231-232. 67. kép.
82. A belvárosi templom keleti oldalán előkerült falakat esetleg a plébániához kapcsolódó épületek valamelyikével azonosították, vagy más középület, rév vámhivatal maradványainak tekintették. Bertalan V., i.m. 1945. 476. A XVIII. sz.-i pesti városháza építéstörténeti adatait ismerve az 1944-ben előkerült falak a XVII. századvégi 3 kőház valamelyikéből is származtathatóak, amelyek inkább gazdag pesti polgárok, esetleg Pesten élő földesurak kőházai lehettek.
83. Kubinyi A., i.m. 1973. 14.
84. Bécs, Ujbécs, Bécsvára a középkori Pest közvetlen szomszédságában a város É-i, vagy ÉK-i felén alakultak ki. Ha sikerülne meghatároznunk a helyüket, az észak-pesti határ

több, oklevelekből ismert topográfiai adatát is pontosíthatnánk. Belitzky J., Adatok Budapest koraközépkori helyrajzához. TBM.VI(1938). 89-94. Györffy Gy., i.m. 1973. 310. Kubinyi A., i.m. 1973. 14.

85. A pesti utcanevek egy része az 1547. évi török adólajstromban maradt fenn. Eddig csak néhányat sikerült azonosítani a mai utcahálózat részleteivel, mert a város jelentős épületeinek, a révnek, vásártereknek, stb. helyeit sem ismerjük. Kubinyi A., i.m. 1973. 14.
86. Lásd 27. sz. jegyzetet.
87. A Pesti Barnabás u. 6. sz. telken a jelenlegi ház építésével kapcsolatos bontásból 1875-ben előkerült egy vörösmárvány kőfaragvány, Bakócz Tamás címerével. Arch. Ért. 9(1875)284. - A magyarországi későközépkori leletanyagban is jelentős az Egyetemi Könyvtár területén 1874-ben feltárt ezüst leletegyüttes. A XV.-XVI. sz.-i gombok, kapcsok, gyűrűk, poharak az ötvösművészet kiemelkedő darabjai. Vattai E., Budapesti ezüstlelet a XV-XVI. századból. Bp. R. 16 (1955). 207-219.
88. Kubinyi A., i.m. 1973. 13-15.
89. A kéziratot lezártam 1975. szeptember 30-án.
A tanulmányhoz tartozó rajzokat Sziklavári Lajosné, Horler Ferenc, Farkas Péter, Héjjas Pál és a szerző felmérései alapján Kuczogi Zsuzsanna szerkesztette és rajzolta. A fényképeket Molnár János, Bakos Margit, Rékasi Rozália, és Molnár Ilona készítették.

KATALIN I. MELIS

REPORT ON THE RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH CONDUCTED IN
THE AREA OF THE MEDIEVAL TOWN OF PEST

In the course of the earthworks carried out in the area of the central district of Budapest in the period between 1960-75 a considerable quantity of relics of the medieval history of the city was found also. The most significant results were brought by the exploration of the town walls; by completing these with the other data at disposal, the outline of the topographic development of the city could be drawn. Town wall No. I. dating from the Arpad age began in the north at the bank of the Danube in the plot No. 2. Apácai Csere János Street, Budapest V. Advancing eastwards, it turned into Városház Street at Martinelli Square and, proceeding along this, towards the Franciscan church, Crossing Ferenciek Square at the intersection of Reáltanoda Street and Károlyi Street, it turned in south-western direction and continued in Cukor Street. At about the middle of that street it bent towards the west, in the direction of the Danube. Its last, southern section could be perhaps the part of a wall extending along the southern side of the plot No. 47 Váci Street. Significant archaeological researches were conducted also at Március 15. Square, Budapest V. To the south-west of the City Parish Church, at former No. 2. Duna Street, the walls of a two-storied medieval wing of a building turned up. In the corners of the upward walls, which enclosed a quadratic inner space, the traces of the spring of a medieval arch were found. Also the outer medieval levels of the quadratic space and tower, as well as the beginnings of the adjoining wing came to light. In the trench dug at the western side of Március 15. Square also the section of a repeatedly rebuilt large-size furnace dating from the Arpad Age turned up among a number of medieval walls. This find fits in with the 13th century system of building found earlier round the City Parish Church. The medieval researches connecting to the exploration and presentation as an architectural monument of the Roman wall, conducted at the northern side of the square brought important results as well. It appeared that the wall of the camp had a determining part in the trend of the medieval conditions of land possession; by the evidence of the sections it was the filling of the cellars joining the camp wall, which was found. Along the outer, northern side of the camp wall refuse pits, dating from the Middle Ages and from the period of the Turkish rule were aligned. In the course of the earthworks preceding the construction of Erzsébet bridge also several, mostly late medieval parts of walls came to be uncovered near the Pest bank pier.

Within the area of the central district of Budapest further architectural details worthy of mention were found at Ferenciek Square, Bécsi Street, Bárczy István Street, Váci Street, etc., the exact arrangements of the ground-plans of these are as yet unknown. (Sites No. 11-19).

For conducting research on town wall No. II. of the late Middle Ages a fair number of possibilities presented themselves. The most important results were achieved through the examination of the town gates. It could be stated that each of the three gates, the VÁC, the Hatvan and the Kecskemét gates, one had been built according to the same arrangement of the ground-plan; still, the dates at which the round bastions erected in front of them were built are as yet uncertain. During the research preceding the reconstruction of the ancient monuments not only the medieval artistic forms could be studied, also numerous valuable data on the recent-time history of the town could be obtained. (Sites No. 20-42).

When examining the medieval topography of Pest, the ground-plan of today's central district serves as a starting point. The system of streets, the arrangement of the town centres were preserved in their medieval form, in some cases even the details dating back to the Árpád age can be recognized. This late medieval ground-plan of the town is a result of a gradual development, the periods of which can be well separated from one another. The earliest, 10-11th century cores of the settlement are unknown, the first factual data at disposal date from the period between the end of the 12th century and 1241. The documents were made out mainly in connection with the commercial life of the town. The king had the disposal of the customs yielding a considerable income, the tolls of the ferries and markets, as well as the exclusive right of shipping and fishery on the Danube. King Géza II. granted these, together with several other revenues, to the Chapter of Óbuda in 1148. The first known from of today's Parish Church was the Royal Chapel, in 1046; the royal court could have been in its vicinity. The early years of the 13th century were the flourishing period of the town. When recording the events of the 1240-41 Mongolian invasion of Hungary Thomas de Spoleto refers of the walls of the town. Pest was occupied and burned down by the Mongols on the third day of the siege. In spite of its having been destroyed, the town wall of Pest is a significant relic of urban history. It is a result of deliberate urban policy aimed at regulating the organic construction and legal status of the rapidly developing town, together with the rectification of its confines. The respects having governed the determination of the boundaries of the space enclosed within walls are not known, the aim was probably to comprise into one unit the cores of a settlement of a more closed structure. In this was the erection of the wall means the first step towards the systematic development of the medieval town. To this conception belonged the building of the Franciscan monastery and church near the town wall, at the gate. During the first quarter of the 12th century the other church of the town belonging to mendicant friars wall built up also, unfortunately, the site of the Dominican monastery is unknown. Out of the town of the Árpád age the neighbourhood of the Parish Church is known best. The church used to form part of the town centre, it seems that the centre of the core of the town was at the southern side of the church, in the form of a square constituted by the crossing of the main thoroughfares perpendicular to one another. This was the place where the royal chapel was founded, and also larger groups of buildings were erected within a short time. Out of the other busy junctions of the early medieval town we dispose of archaeological data about the square in front of the Franciscan church. The cattle market square or some other kind of market of the town could have been here.

The reconstruction of the town devastated during the Mongolian invasion advanced but slowly, and it did not retrieve the importance it had during the Arpad age. Rebuilding was begun in the neighbourhood of the market places, market grounds and ferries. Subsequently to this the final architectural development of the Gothic town only followed gradually and at a slower pace. The traces of 14th century town-planning could be found so far only in the vicinity of the Parish Church and it was in the first place the earlier buildings which had been reconstructed. That was the time when the free space at the northern side of the church had been built in; the traces of the houses leaning to the northern wall of the Roman camp could be found. At the northern part of the one-time Roman camp the medieval conditions of tenement had been settled at that time.

Somewhat more is known about the notable town construction works in the second half of the 15th century. Together with the enlargement of the Parish Church, major reconstructions were done also in the surrounding buildings, in the first place in the royal house. The medieval town-hall could have been one of the places round the church; its place is uncertain. At that time also the regulation of the boundaries of the town became necessary again. The direction of the new town walls was marked out parallel with the earlier one, also bearing in mind the extension of the districts and suburbs formed outside the old town walls. No medieval relics were found any more in the areas outside the former town gates. Proceeding from the centre towards the town gates, traces of even building density are to be seen which had prevailed from the 13th century down to the end of Middle Ages. A building of some importance stood at the corner of today's Régiposta Street and Váci Street in the northern part of the town in the late Middle Ages. Its ground-plan is uncertain, round it the place of the Bécs castle mentioned in 1457 is assumed. At the end of the 15th century the building was pulled down; it did not exist any more when the Vác town gate was built. With

the construction of the town wall in the late Middle Ages the medieval network of streets became definite. Besides the north-east main thoroughfare leading through Váci Street from the Hatvan gate to the main square near the Parish Church, the route proceeding from the Kecskemét gate along Kecskeméti Street and continuing through Károlyi Street in Petőfi Street became the third main axis of the town. Along the main thoroughfares the stone houses of the better-to-do Pest burghers and landlords were placed, here and there decorated with distinguished stone carvings. The majority of the buildings of the town was destroyed under the Turkish rule, and the surviving ones came gradually to be pulled down or reconstructed. Out of the oldest buildings of Pest only the City Parish Church and a few sections of the town wall of the late Middle Ages survived; modest relics of one of the most important medieval towns of Hungary.

(Figures: 76-92, plates: 297-310)

КАТАЛИН И. МЕЛИШ:

ОТЧЕТ О РЕЗУЛЬТАТАХ РАСКОПОК, ПРОВЕДЕННЫХ В СРЕДНЕКОВОМ ГОРОДЕ ПЕШТЕ

В период с 1960 по 1975 гг. во время земельных крупного масштаба работ, ведущихся во Внутреннем городе, было обнаружено многочисленное количество средневековых памятников. Наиболее результативными оказались исследования городской стены. Дополнив полученные сведения другими данными, мы имеем возможность обрисовать топографическую схему развития города. С севера городские стены эпохи Арпадов /стены № I/ начинаются у Дуная на участке дома № 2 по ул. Апацаи Чере Янош. Продолжаясь затем в восточном направлении, они на пл. Мартинелли сворачивают на ул. Варошхаза, по которой проходят до ее конца в направлении к приходской церкви. Срезав пл. Ференциек, стены идут, начинаясь от пересечения улиц Реальтанода и Каройи, в юго-западную сторону и продолжают на ул. Цукор, в средней части которой делают поворот на запад, в сторону Дуная. Часть стен, открытая на юге участка дома № 47 по ул. Ваца, возможно, является частью южной стороны стен. Значительные археологические раскопки были проведены и на пл. 15-го Марта. От церкви Внутреннего города к юго-западу, на участке бывшей ул. Дуна дом 2 были открыты стены крыла двухэтажной средневековой постройки. По углам стен, окружающих четырехугольную площадь, были обнаружены основы средневековых сводов. Были найдены средневековые уровни квадратной площади, башня, а также нижние слои стен крыла здания. В траншее на западной стороне площади среди большого числа средневековых стен был обнаружен разрез крупной и много раз перестроенной печи эпохи Арпадов. Этот памятник входит в комплекс строений XIII века, обнаруженных ранее, который окружал церковь. Археологические раскопки по изучению средневековья, ведущиеся на южной стороне площади и стоящие в контакте с исследованиями римского лагеря и их показом на месте, также завершились успехом. Выяснилось, что стены римского лагеря играли пограничную роль в образовании средневековых земельных участков. Нами обнаружены заполнения погребов, примыкающих к стенам. Ямы для отбросов, расположенные с внешней северной стороны римского лагеря, содержали находки средних веков и турецкого времени. Открытые во время земельных работ, предупредивших постройку моста Эржебет, у пештского его устоя участки в основном средневековых стен также были нами раскопаны.

Кроме того, во Внутреннем городе на пл. Ференциек, на ул. Бечи, на ул. Барци Иштван и на ул. Ваца также обнаружены вызывающие интерес объекты, точные планы которых однако нам еще неизвестны /местонахождения 11-19/.

Нам открылась возможность исследовать городские стены № II. Наиболее результативными оказались раскопки городских ворот. Было выяснено, что все они /Вацские, Хатванские и Кечкеметские/ построены по одному и тому же плану; время постройки стоящих перед ними ронделл однако осталось невыясненным. Нами получены также ценные данные по архитектуре городских стен нового времени /местонахождения 20-42/.

Отправной точкой при исследовании топографии средневекового Пешта нам служил план Внутреннего города. Сеть улиц и размещение городских центров сохранились здесь в средневековой форме, в некоторых случаях можно заметить и детали эпохи Арпадов. Город позднего средневековья явился результатом ступенчатого развития, внутри которого можно отличить хорошо разграничивающиеся один от другого строительные периоды. Центральная часть наиболее раннего поселения

X-XI вв. остается неизвестной, и первые конкретные данные о ней относятся к периоду с конца XII века по 1241 год. Большая часть грамот связана с торговой жизнью города. Пошлины, дающие большой доход /с парома, торговли, судоходства, а также рыбной ловли/, могли собираться только королем. В 1148 году король Геза II пожаловал их обудайскому капитулу. Предшественницей современной церкви Внутреннего города была королевская часовня 1046 года. Где-то неподалеку от нее мог находиться королевский двор. Расцвет города падает на начало XIII века. Мы находим упоминание городских стен у Фомы Спалатом в связи с событиями татарского нашествия. Татары взяли Пешт на третий день штурма и сожгли его. Несмотря на это, городские стены являются важным историческим памятником Венгрии. Результатом проведения в жизнь сознательной городской политики и упорядочения городских границ явилась возможность регулирования административной системой и политическим положением быстро развивающегося города. Мы не знаем о тех соображениях, которыми руководствовались при наметки городских границ. Целью, повидимому, было соединить отдельные центры поселения воедино, что означало первый шаг в формировании средневекового города. В эту концепцию входит строительство францисканского монастыря и церкви у городских стен, недалеко от ворот. В первой четверти XII столетия был построен в городе и второй монастырь ордена ниществующей братии; месторасположение доминиканского монастыря, к сожалению, остается неизвестным. В топографии города эпохи Арпадов район приходской церкви известен всех лучше. Эта церковь была одной из узловых частей города, и, возможно, что сердцевина города располагалась именно здесь, с южной стороны церкви на площади, образованной пересечением главных трасс, идущих перпендикулярно друг другу. В этом месте была заложена королевская часовня и построены другие здания. Археологические данные получены и о другом узловом пункте раннесредневекового города, находящегося на площади перед францисканской церковью. Здесь мог находиться, возможно, торг животными или вообще рыночная площадь.

Город, разрушенный татарским нашествием, восстанавливался медленно и после восстановления не приобрел такого значения, как в эпоху Арпадов. Его восстановление началось в районе рыночных площадей, торгов, у причалов парома, и только позднее очередь дошла до перестройки готического города. Следы нового планирования города, проведенного в XIV веке, мы нашли только в районе приходской церкви. Тогда была произведена застройка свободной площади к северу от церкви. Нами обнаружены здесь остатки домов, пристроенных к стенам римского лагеря. В северной части римского лагеря в это время шло устройство земельных участков.

Более обширными сведениями мы располагаем в отношении строительства крупных масштабов, проведенного в XV веке. Вместе с расширением приходской церкви были перестроены и окружавшие ее здания, главным образом, внутри королевского двора. Один из дворцов около церкви являлся ратушей, точное месторасположение которой неизвестно. В это время опять появляется необходимость упорядочить городские границы. Новые городские стены были намечены параллельно стенам старого города с учетом новых жилых районов, образовавшихся вне стен. Средневековых находок с внешней стороны позднесредневековых ворот уже не было. От центра города по направлению к городским воротам можно проследить наличие правильных застроек, относящихся ко времени, начиная с XIII в. вплоть до конца средневековья. На углу ул. Ваци и ул. Регипошта, на севере позднесредневекового города стояло крупное здание. План его выяснен неполно. Вокруг него мы локализуем упоминаемую в 1457 г. Венскую крепость. В конце XV века это здание было разобрано, и во время существования Вацских ворот его уже не было. С постройкой городских стен позднесредневековой эпохи окончательно складывается сеть средневековых улиц. Наряду с основной трассой, идущей в направлении С-Ю, прослеживающейся по ул. Ваци, а также трассой, проходившей в направлении В-З от Хатванских ворот к главной площади у приходской церкви, дорога, идущая по ул. Кечкемети от Кечкеметских ворот, образовывала третью городскую ось. Она проходит через ул. Каройи и продолжается на ул. Петефи Шандор. Вдоль этих основных трасс города располагались каменные дома более богатых пештских жителей, землевладельцев. Эти дома нередко были украшены резными камнями. Большая часть города во время турецкого господства погибла. То, что осталось в целостности, постепенно разбиралось и перестраивалось. Из самых древних зданий Пешта сохранились лишь приходская церковь Внутреннего города и отдельные участки городской стены позднего средневековья. Они являются скромными памятниками одного из самых значительных городов нашей страны.

/Фиг. 76-92, рис. 297-310/